

Retribuční justice po květnu 1945. Restitutio in integrum, nebo Nemesis?

MICHAL JANATA

Čím byla retribuční justice v poválečném Československu? Byla jejím cílem náprava, nebo odvěta? Teze prezidenta Edvarda Beneše o právní kontinuitě třetí republiky s republikou první by napovídala tomu, že v retribučních šlo především o nápravu. Kdyby tomu tak nebylo, kdyby retribuce neměly za cíl nápravu, neplatila by ani právní kontinuita. Náprava by přece měla znamenat *restitutio in integrum*, návrat právních, správních, ekonomických a obecně společenských poměrů první republiky. Realita třetí republiky však byla vším jiným než návratem k první republice. Naopak, nesla se v duchu vysoce radikální sociální a nacionální revoluce, a tak sama politická realita třetí republiky právní kontinuitu zpochybňovala. O to víc je nepochopitelné, že tato lež má tolik apologetů v řadách právníků i historiků. Pokud by platilo, že retribuce dostaly své etymologii, pak nemohla platit teze o právní kontinuitě. Rozpor právní kontinuity s bezhlavým znárodňováním, destrukcí správního aparátu z první republiky a hlubokým společenským rozvratem je tak křiklavý, že těžko porozumět stavu historických věd, které tento rozpor nevnímají. Retribuční justici jsem si vybral jako *pars pro toto* výše zmíněných rozporů. Šlo o významný rys třetí republiky a zároveň se celé retribuční dění zmítalo ve výše zmíněných rozporech. Tuto stať chápu jen jako jakási prolegomena ke každému příštímú bádání, jež by se mělo kriticky zabývat poválečnou československou republikou. Ta byla totiž jen „mostem“ mezi nacistickou okupací a totalitárním satelitem Sovětského svazu.

Pokusil jsem se zde o syntézu hledisek, z nichž je téma retribuční v poválečném Československu možné pojmout. Retribuce chápu jako klíč k pochopení rozporuplné třetí republiky, která se stala předstupněm komunistického totalitárního státu, jehož konce jsme se dočkali až v roce 1989. Jinými slovy by nám mělo jít o kritické přehodnocení retribuční ve světle toho, čemu sloužily a z jakých premis vycházely. Jednou z hlavních premis byl mýtus o právní kontinuitě, jehož historiografické pojetí by se mělo vymanit z dosavadních interpretačních vodítek. Pokud vycházíme z výsledků retribuční, můžeme konstatovat, že sloužily z velké části uchopení komunistické moci. Byli to přece komunisté, kteří nejvíce a nejčastěji zneužívali retribuční k prosazení hlavního cíle – vytvoření takzvané beztrždní společnosti. A je smutné, že jim v tom zdatně sekundovaly nekomunistické strany Národní fronty (NF), a tím se samy degradovaly na pouhý appendix komunistické strany, jejíž síla a vliv dorostly až do bodu, kdy se komunisté zcela zmocnili bezbřehé moci. Toto ideologické zneužívání retribuční ve východní části Evropy, kde se pomalu usazoval Sovětský svaz, bylo na denním pořádku, jak o tom hovoří také Tony Judt v knize

Poválečná Evropa: „Není pochyb o tom, že pro Josifa Stalina a sovětské okupační úřady představovaly soudy i jiné formy trestání kolaborantů, fašistů a Němců ve všech zemích okupovaných Rudou armádou vždycky především nástroj k očištění místních politických a společenských poměrů od všech elementů, které by mohly stát v cestě nastolení komunistické nadvlády.“¹

Interpretační zápas o premisy a cíle československých retribucí se u nás vede od roku 1998, tedy od vydání knihy Mečislava Boráka *Spravedlnost podle dekretu*,² která byla ve své době průkopnická a na niž navazují díla další. Retribuce byly příliš svázány s dobou svého vzniku a nebylo tak patrné jako dnes, čemu sloužily a jaký byl jejich dopad nejen na třetí republiku, ale především na celou dobu komunistické vlády. To je úkol současné historiografie, chceme-li se oprostit od předpokladů, které zakládaly důvody vzniku této zvláštní právní disciplíny.

Naším cílem by tedy měla být systematická reflexe doby, která se stala podhoubím odvetného soudnictví. Čím více poznáme dosud neobjevené souvislosti (nejen) československých retribucí, tím více můžeme být imunní vůči retributivnímu pojetí práva. Obecněji řečeno by tato stať měla ukázat na příkladu československé retribuce, jak vysoce nebezpečná je jakákoli instrumentalizace práva, která má společensky rozkladné dopady. Každý pokus o podřízení práva mimoprávním nárokům a požadavkům moci končí v naprostém společenském marasmu, ekonomickém rozkladu a eskalaci útlatku.

Retributivní versus restorativní právo

Retribuce v Československu probíhaly pod heslem „národní očisty“, čímž se nechtěně přiznávalo, že jde o vysoký stupeň politické, a v některých případech dokonce ideologické instrumentalizace práva. Preferovanou hodnotou se stala *retributio*, tedy odplata. Na druhou stranu je třeba konstatovat, že retribuční justice byla ustavena v dříve okupovaných evropských zemích a měla řadu podobných rysů s retribuční československou. Jenže je tu jeden zásadní rozdíl: V západních evropských zemích mimo dosah sovětského vlivu nebyla retribuce provázána společenským a hospodářským rozvratem v podobě rozsáhlého znárodňování, suspenze základních práv, penetrace sovětizovaných bezpečnostních sil do všech vrstev československé společnosti a nebezpečným příklonem k mocensky silnému Sovětskému svazu, který vyústil ve statut československého státu jako jeho kolonie.

Navíc československá retribuční justice byla už od začátku své existence pod silným tlakem komunistických bezpečnostních sil, které měly zájem podřídit soudy zájmům SSSR a samozřejmě zájmům československých kolaborantů s komunistickou mocí. Je paradoxní, že retribuční soudy soudily některé skutečné kolabo-

1 JUDT, Tony: *Poválečná Evropa. Historie po roce 1945*. Slovart, Praha 2008, s. 49.

2 BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Tilia, Šenov u Ostravy 1998.

ranty s německými okupanty, ale samy rozhodovaly pod tlakem kolaborantů se sovětskou mocí. Tento veledůležitý rozdíl oproti evropským státům na západ od Československa bychom neměli zanedbávat.

Nehledě na tento propastný rozdíl mezi západoevropskou a východoevropskou retribucí můžeme konstatovat, že v době ustavování retribučních soudů téměř po celé Evropě bylo možno retributivní právo chápat jako obsoletní či dokonce „atavistické“, neboť už v této době nebylo nesnadné prosadit řadu prvků práva restorativního, tedy práva, v němž je trestný čin chápán šíře jako narušení vztahu mezi pachatelem a obětí. Retributivní právo chápe trestný čin jako porušení zákona či zákonů a jako poškozený tu figuruje stát. Monopolním příjemcem spravedlnosti je tedy stát, nikoli poškozený jedinec či poškození jedinci. To je ovšem pojetí, které znevýhodňuje oběti trestného činu. Trestem má být saturován stát, ale oběti zůstávají bez satisfakce. Velkou slabinou retributivního práva je absence respektu k obětem, což se ostatně projevilo právě v retribučním období zejména ve vztahu k židovské populaci, pokud přežila vyvražďovací mašinérii nacionálního socialismu.

Retributivní právo chápe zločin jako útok na integritu státu, ačkoli jde o zásah do integrity oběti, nikoli státu. V kontrastu k retributivnímu právu restorativní právo rehabilituje oběti a respektuje jejich potřebu satisfakce. Poškozený není stát, ale konkrétní oběť. Restorativní justice akcentuje potřeby poškozeného a odpovědnost pachatele v tomto procesu nápravy. Retributivní právo je z povahy sebe samého nespravedlností. Lex talionis (v širším slova smyslu) nenastoluje spravedlnost, ale naopak prodlužuje účinek trestného činu.

Je sice pravda, že restorativní právo se začalo výrazně prosazovat až několik let poté, co se zastavila mašinérie retribuční justice, tedy ve druhé polovině 20. století, a že poválečná politika byla „přirozeně“ či dokonce „přirozenoprávně“ nakloněna odvetnému právu už proto, že nacismus rozvrátil politicko-kulturní a ekonomickou strukturu velké části evropských zemí a samozřejmě nejen evropských. Není náhodou, že Česká republika – soudě podle povahy vydávaných zákonů i podle soudcovské praxe – dlouho jela ve starých kolejích retributivního práva a nedávala obětem prostor pro odškodnění. Je však také pravda, že Zákon č. 45/2013 Sb., tedy Zákon o obětech trestných činů, odškodňování obětí trestných činů a celková snaha postupně včleňovat pravidla restorativní justice do právního řádu jsou přece jen již v legislativě i v soudní praxi mírně patrné. Ale zpět do poválečných let.

Odvetou očištěný národ

Heslem doby byla „národní očista“, což byl rovněž nepsaný úkol soudní a politické moci v poválečném Československu. Vypjatý český nacionalismus přejal dynamiku nacionálněsocialistické represe a pokusil se (zdaleka nejen) prostřednictvím retribucí vytvořit národně homogenní společnost. Retribuce byly jen částí nenávislné xenofobie, která se zmocnila české (méně pak slovenské) společnosti napříč

všemi sociálními vrstvami. Česká xenofobie retribučních let byla specifická v tom, že německé a (v menší míře) maďarské populaci přiřkla úlohu cizinců, jež je třeba vyhnat na základě principu kolektivní viny. Tento princip včleněný do části dekretálních výnosů byl nevědomým přiznáním radikálního popření rovnosti před zákonem. Němci, které již první republika deklasovala z národa v pouhou národnostní skupinu navzdory jejich početnímu zastoupení v meziválečném Československu, se přes noc stali nepřáteli. Na tomto místě je dobré si připomenout slova někdejšího československého občana a spolutvůrce Spolkové republiky Německo Wenzela Jaksche (1896–1966) o tomto politickém nešvaru neuznávání národní identity: „Sám pojem ‚menšina‘ byl tradicí humanistické Evropy cizí. Byl převzat z Malé Asie, kde náboženské menšiny byly často vystaveny krutému pronásledování, a z carského Ruska, kde se přísně rozlišovalo mezi pravověrnými Rusy a ‚cizinci jiného kmene‘.“³ I když měli čeští Němci v první republice určitá práva, byla to práva menšiny, nikoli národa. Jen pro ilustraci: podle sčítání z roku 1921 žilo na území nejmenšího zemského útvaru českých zemí, Slezska, 252 000 Němců (40,5 %) a 296 000 Čechů (47,6 %).⁴ Jinými slovy, příčinou poválečné mizérie nebyl jen Protektorát Čechy a Morava, ale i neřešené národní a národnostní problémy. Proto se neujala denacifikace, ale úzce nacionální pojetí retribuce.

Místo denacifikace se stala československým programem „národní očista“, jež se řídila široce pojatou etnicitou, nikoli příslušností ke zločinnému nacistickému režimu. Tím se paradoxně dostal do popředí biologicky chápaný pojem národa a do pozadí ustoupilo to, oč skutečně jít mělo – tedy o vypořádání se zločineckým režimem. Politicky scestné pojetí národně podmíněného boje proti cizonárodním „živlům“ zabránilo v Československu denacifikaci, respektive ta nebyla pojata plošně, tak jako v samém Německu: „Ve všech okupačních zónách probíhal dohodnutý proces denacifikace Německa. V americké zóně musel každý obyvatel starší 18 let vyplnit dotazník a podle závažnosti svého podílu na činnosti nacistů byl pak zařazen do některé z pěti skupin denacifikačního programu. Úřady musely prověřit na 13 milionů dotazníků, příslušný aparát tvořilo 545 tribunálů a 22 000 pracovníků. Rovněž v britské zóně byly vytvořeny denacifikační komise a odvolací komory stejně jako v zóně francouzské.“⁵

Kriminalizací celých národů, tedy Němců a Maďarů, se Československo vyhnulo denacifikaci s tím, že o pár let později přijalo víc než ochotně „export“ ze Sovětského svazu – komunismus. Tato zvláštní ochota, které by ještě více slušel výraz servilita, podrobovat se všemu, co přichází z Východu, ale co se proměňuje v politickou submisivitu, byla výrazným znakem nemalé části československé populace v letech 1945–1989.

3 JAKSCH, Wenzel: *Cesta Evropy do Postupimi. Vína a osud v podunajském prostoru*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 2000, s. 111.

4 KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938). Díl 1. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Libri, Praha 2003, s. 88.

5 BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, s. 97.

Pod zorným úhlem časového pojetí, že „vše, co bylo, teprve bude“,⁶ se můžeme svobodněji zamyslet nad retribuicí s odstupem více než 75 let. Na nás je odpovědnost toto téma rozvinout natolik, aby nám neunikly všechny důležité nuance retribuční Nemesis. Předně je třeba se ptát, co se mínilo heslem „národní očista“, jež bylo retribučním mottem. Mínila se jím ideologická a etnická čistka? Nebyla snad žádoucím prologem k vyhnání Němců a Maďarů? Nebyla odrazovým můstkem ke skoku z „říše nutnosti“ do „říše svobody“, jak říkal svému utopickému projektu Karl Marx? A čím byl tento projekt, výstižně charakterizoval polský historik idejí Andrzej Walicki: „Termín ‚totalitarismus‘ označuje v daném kontextu typ diktatury neomezující se na faktické zbavení lidstva politických a občanských práv, ale usilující rovněž o rozproštění nejužší kontroly na myšlení a svědomí: vyžadující nejen pasivní konformismus, ale rovněž aktivní participaci, vyvíjející na lidi neustálý brutální ideologický tlak a snažící se udržet své stoupence ve stavu permanentní mobilizace.“⁷ Právě v letech 1945–1948 se „pouhý“ pasivní konformismus měnil v aktivní participaci. Šlo tedy o metamorfózu podřízení se kruté a bestiální moci nacistů v participaci na nejzrůdnějším společenském experimentu, který kdy tato planeta zažila.

Národní očista jako dobová parola má celou řadu konotací, z nichž řada není historiograficky podchycena. Tento pojem měl celospolečenskou platnost a promítl se i do řady právních norem. Principy národní očisty přílehavě definoval v knize *Lidová spravedlnost* historik Jakub Šlouf: „V národní očiště se přitom organickým způsobem snoubily dva hlavní principy – vyhrocený nacionalismus (zaměřený proti Němcům) a vyhrocené rovnostářství (zaměřené proti dosavadním elitám).“⁸

Vláda zákona versus zákon smýkaný ohýbáním

Retribuce měla obnovit vládu zákona, „neboť jako je dokonalý člověk nejlepší živou bytostí, tak je i nejhorší ze všech, žije-li mimo zákon a právo“.⁹ V domnění, že se nacistická zvůle nahrazuje demokratickým právem, se však v dekretálním právu, jež tvořilo rámec retribuicí, objevují zcela nedemokratické prvky, které ospravedlňovaly další vrstvu bezpráví. Retribuce totiž neměla jen právní rozměr. Byla, ačkoli to její tvůrci popírali, výsledkem politických dohod. Odtud pak nebylo daleko ke stavu, který Aristotelés charakterizoval větou: „Nejhorší je totiž bezpráví, které je

6 Jedná se o autorův rukopis s názvem *Budoucností mrtvých je minulost* s podtitulem *Vše, co bylo, teprve bude*. Podle zastávaného pojetí se minulost mění, není do sebe uzavřena a stává se sama sebou až v budoucnosti. S tím je spojeno pojetí historiografie, které dosud zapovězenou kondicionalitu činí interpretační páteří a pomocí „kdyby“ zbavuje historii jejích determinací.

7 WALICKI, Andrzej: *Marxismus a skok do království svobody. Dějiny komunistické utopie*. Argo, Praha 2020. V této brilantní knize analyzuje polský historik idejí myšlenkové kořeny marxismu.

8 NĚMEČKOVÁ, Daniela a kol.: *Lidová spravedlnost. Mimořádné lidové soudy v letech 1945–1948*. Auditorium, Praha 2017, s. 52.

9 ARISTOTELÉS: *Politika. Řecko-česky*, sv. I. OIKOYMENH, Praha 1999, s. 53.

vybaveno prostředky.“¹⁰ Netvrdím, že by jedno bezprávi bylo nahrazeno druhým, ale že československé retribuční právo v sobě obsahovalo bohatý potenciál zneužití, což až příliš často potvrzovala retribuční praxe.

Jeden ze způsobu zneužití retribuční praxe popsal Igor Volný ve studii týkající se významného finančníka, ekonoma, politika a jednoho z „otců zakladatelů“ nového československého státu, JUDr. Jaroslava Preisse (1870–1946). Ten byl v noci z 30. na 31. května 1945 zatčen a následně stíhán podle retribučního dekretu prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. Předtím byl držen několik týdnů ve vazbě, aniž by mu byl sdělen důvod zatčení. Volný uvádí: „Ve vztahu k Preissovi neznámá žena Eva Pavelková nadiktovala dne 14. června 1945 na Odboru politického zpravodajství Ministerstva vnitra do protokolu své udání spočívající v tom, že slyšela od sousedů, že Preiss ve své vile přijímá gestapáky, a dokonce hostil na svém zámečku na Lavičkách lorda Runcimana, takže je asi nejspíše zrádce podle retribučního dekretu.“¹¹ Kauza Jaroslava Preisse je čítankovým příkladem zneužití práva. Pokud se nepodařilo prokázat trestnou činnost, zasedal Národní soud jako čestný, což podle Volného znamenalo, „že takové rozhodování mohlo mít charakter jakési prověřkové komise právě z důvodů diskvalifikace představitelů a sympatizantů bývalých pravicových stran. Členem senátu Národního soudu se mohl stát pouze představitel povolené politické strany, tedy Národní fronty.“¹² Preiss byl dopředu, ještě než se konal samotný proces, stigmatizován jako „největší nepřítel pracujícího lidu, předseda druhé vlády (té právě v pozadí), prodavač první republiky Němcům atd.“¹³ Již toto označení v úředním spisu (sic) svědčí o naprosté podjatosti vyšetřovatelů, inspirované známou a tupou komunistickou frazeologií. Svědčí rovněž o hrubé manipulaci fakty, která jsou v rozporu se skutečnými činy člověka, jenž dělal vše pro to, aby naopak zachoval z první republiky vše, co se zachovat dalo. Po puči v Odboru politického zpravodajství (odbor Z) ministerstva vnitra (MV), zosnovaném komunisty 14. ledna 1946, tedy nahrazením generála Josefa Bartíka¹⁴ komunistou Bedřichem Pokorným, se Preissovy vyhlídky na propuštění zhatily. Změnu v Odboru Z autor popisuje následovně: „JUDr. Štěpán Plaček,¹⁵ jeden ze zakladatelů komunistické bezpečnosti, ve své výpovědi po svém zatčení uvedl, že odstranění generála Bartíka bylo splněním stranického úkolu uloženého přímo Rudolfem Slánským.“¹⁶ V roce 1945 pracovalo na Odboru politického zpravodajství 180 lidí a komunisté v něm tvořili menšinu. A právě odstranění generála Bartíka

10 Tamtéž.

11 VOLNÝ, Igor: JUDr. Jaroslav Preiss – retribuční sonda. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, č. 17. ABS, Praha 2019, s. 13–62, konkrétně na s. 30.

12 Tamtéž, s. 32.

13 Tamtéž, s. 33. Citace názvu spisu z dílny Odboru politického zpravodajství MV, s poznámkou ABS, sign. 12144.

14 KREISINGER, Pavel: *Brigádní generál Josef Bartík. Zpravodajský důstojník a účastník prvního a druhého československého odboje*. ÚSTR, Praha 2011.

15 KALOUS, Jan: *Štěpán Plaček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ*. ÚSTR, Praha 2010.

16 CHADIMA, Jan: *Rudolf Slánský*. Vyšehrad, Praha 2022.

mělo tento stav zvrátit, což se také nakonec povedlo. Dokud byl ve vedení odboru generál Bartík, nebylo možné zneužívat retribuční agendu k politickému boji, a to pochopitelně vadilo KSČ, která měla svůj plán dvoufázové cesty k úplnému dobytí moci, o kterou se později nechtěla s nikým dělit.¹⁷ Manipulovalo se se spisy, jež vypovídaly jednoznačně v Preissův prospěch. A nejen to, autor ukazuje ideologizaci procesu, když cituje z textu určeného národnímu prokurátorovi, že „obviněný vyjadřuje svoje typické vlastnosti jako odpůrce státního podnikání“.¹⁸ Státoprávní chování Preisse, jako například odmítnutí celní unie s nacistickým Německem, chápali komunističtí „vykladači“ jako čin proti zájmům republiky. Podle vyšetřovatele měl Preiss na celní unii přistoupit. Bohužel národní prokurátor František Tržický selhal ve své roli, když nevystoupil proti excesům komunistů. Volný v této souvislosti poukazuje na pokus komunistů zdiskreditovat čelného odbojáře a vědce profesora Vladimíra Krajínu (1905–1993) tím, že Bedřich Pokorný vložil do spisu K. H. Franka zfalšovanou výpověď svědčící o údajné odbojářově kolaboraci s okupanty.¹⁹ Autor také popisuje nebo spíše dokládá výpovědi JUDr. Zdeňka Mariánka obvyklou praxí, kdy si ministerstvo spravedlnosti vyhradilo schválení postupu soudu (sic). Pak se mohlo stát, že vysocí členové stran sdružených v Národní frontě potrestáni nebyli, jako tomu bylo v případě sociálního demokrata a pozdějšího komunisty Evžena Erbana, jenž byl osvobozen, přestože byl v letech 1940–1945 tajemníkem protektorátní Národní odborové ústředny zaměstnanecké (NOÚZ): „Národní prokurátor jednal v rozporu se zákonem, protože funkce v NOÚZ byla výslovně uvedena v § 2 zákona 17/1945 jako důvod pro trestní stíhání.“²⁰ Na druhou stranu osoby z jiného politického spektra, jako byl Jaroslav Preiss, byly i přes zjevné bezpráví hozeny komunistům v plen. Proces s ním byl, jak dokládají úřední listiny, silně ideologizovaný. Nakonec celé řízení dostalo tragikomický ráz: „Zajímavý byl vstup Bedřicha Reicina²¹ a jeho OBZ do dědického řízení. Jak již bylo uvedeno, smrtí obviněného se zrušuje trestní stíhání, a tedy i konfiskační řízení. Na jaře 1947, tedy jeden rok od smrti Preisse, byl odeslán přímo z OBZ přípis na Ministerstvo vnitra podepsaný Reicinem, kde žádá důsledný postup podle příslušných dekretů a o výsledku zákroku žádá podat zprávu.“²² Jinými slovy, Bedřich Reicin trval na konfiskačním řízení se zemřelým, což posunulo chápání občanského práva na úplně jinou úroveň.²³ Věnoval jsem tolik místa skvěle popsané kauze Jaroslava Preisse proto, že právě na ní jsou patrné tragické dopady zkomunizované retribuční justice, která si v ničení a v bezpráví nezadala s nacistickou okupací, a to navíc s mimikry nápravy toho, co nacionální socialismus způsobil v letech protektorátu.

17 VOLNÝ, Igor: *JUDr. Jaroslav Preiss – retribuční sonda*. s. 40–41.

18 Tamtéž, s. 46.

19 DRÁBEK, Jaroslav: *Z časů dobrých i zlých*. Naše vojsko, Praha 1992.

20 VOLNÝ, Igor: *JUDr. Jaroslav Preiss – retribuční sonda*. s. 50.

21 HANZLÍK, František: *Bez milosti a slitování. B. Reicin – fanatik rudého teroru*. Ostrov, Praha 2011.

22 VOLNÝ, Igor: *JUDr. Jaroslav Preiss – retribuční sonda*. poznámka ABS, sign. 2M 12437, dopis Reicina ze dne 10. 4. 1947.

23 Tamtéž, s. 54.

Dekret proti národní cti jako nástroj okleštění volebního práva

Třetí republika byla vším možným, jen ne demokracií. Jeden ze základních pilířů demokracie – svobodné volby – byl v poválečném Československu suspendován upíráním volebního práva „reakcionářům“. Nástrojem této diskriminace byl „malý“ retribuční dekret. Benjamin Frommer cituje v knize *Národní očista* tajemníka poslaneckého klubu komunistů Gustava Czabana: „Dekret o národní cti je mocnou zbraní proti reakci. Je pouze třeba této zbraně využít.“²⁴ Komunisté skutečně pojali „malý“ dekret jako zbraň mající zničit všechny jejich politické protivníky. Klíčovým slovem komunistů byl výraz „reakcionář“. Pokud bychom rozebrali tehdejší komunistickou frazeologii, pak se slovo „reakcionář“ v dobové hantýrce rovnalo slovu kolaborant či hitlerovec. Jinými slovy komunistům nešlo jen o potrestání kolaborantů či přímo aktérů okupace, ale šlo jim daleko víc o potrestání těch, kteří podle nich patřili k buržoazii, přičemž tento pojem měl extenzivní význam. Třídním nepřitelem byl i drobný živnostník. Podle dekretu č. 138/1945 Sb. mohl být potrestán každý, kdo se provinil proti národní cti v „době zvýšeného ohrožení republiky“, což bylo období od 21. května 1938 (první mobilizace) až do 31. prosince 1946. Jak uvádí Frommer v citované knize: „Trestní komise mohly teoreticky potrestat dokonce advokáta za obhajobu, protože malý retribuční dekret rozšiřoval svou působnost i na činy každodenní ‚kolaborace‘, které se odehrály až po válce.“²⁵ Touto „kolaborací“ se tedy mohla mýnit nejen řádná obhajoba, ale rovněž kritika prezidenta Beneše nebo nesouhlas s vyhnáním Němců. Tyto děsivé jevy vedly k rozšíření strachu z kritiky a k autocenzuře novinářů. Výjimky se ovšem našly – za tuto vzácnou menšinu budiž jmenován spisovatel a novinář Michal Mareš, který byl omylem v květnu 1945 zatčen NKVD, a když během jeho věznění zabili členové Rudých gard jeho otce, začal psát do Peroutkova týdeníku *Dnešek* reportáže o nezákonných akcích bezpečnostních sil a o rabování a vraždách v pohraničí. Ale byli to i jiní, kdo jako právník, agrární politik a národohospodář Ladislav Feierabend²⁶ kritizovali pojetí i aplikaci retribučních dekretů.

Prolongace doby zvýšeného ohrožení republiky měla v praxi ještě jeden následek. Byla jím kriminalizace vztahů mezi Čechy a Němci. Tím se jen ukázala obłudnost konceptu kolektivní viny, jenž byl, byť implicitně, inkorporován do několika dekretů. Projekt kolektivní viny Němců a Maďarů – obecně řečeno – učinil z československých Němců vlastně nové Židy, neboť bylo použito podobné metody jako při aplikaci norimberských zákonů. Českoslovenští politici a velká část populace přejali mentalitu i odhodlanost k nezákonnostem od těch, které chtěli soudit. Nakonec se tím říkalo, že nešlo ani tak o zločiny nacistů, které měly být potrestány,

24 FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Academia, Praha 2010, s. 280.

25 Tamtéž, s. 281.

26 FEIERABEND, Ladislav: *Politické vzpomínky* I, II. Atlantis, Brno 1994, týž: *Politické vzpomínky* III. Atlantis, Brno 1996, passim.

jako o potrestání československých Němců jako takových. Nejhorší na tom bylo, že tento bezprávný a krajně nespravedlivý postup neschvalovali jen komunisté, ale i ostatní strany Národní fronty. Kolektivní vina zněla unisono všemi vrstvami a názorovými skupinami. Nicméně komunisté ji dotáhli nejdále, neboť československé Němce později vystřídal třídní nepřítel v podobě „reakcionářů“ a „buržoazie“. Nepřítel byl po roce 1948 všude, dokonce i ve vlastních řadách.

Komunisté se totiž ze všech sil zasazovali o to, aby žádný z jejich politických nepřátel nemohl uplatnit své volební právo. Tento požadavek byl nakonec – byť ne doslovně – částečně vtělen do Zákona č. 28/1946 Sb., tedy Zákona o úpravě stálých seznamů voličských. Jeho paragraf 3 stanoví, že „vyloučení ze zápisu do voličských seznamů jsou ti, [...] 2. kdož ztratili volební právo pravoplatným výrokem trestního soudu, pokud ztráta tohoto práva trvá.“ Tento zákon nahrával především komunistům, protože ti mohli pohánět před trestní nalézací komise (TNK) své politické odpůrce. Kolik takových nevinných subjektů bylo zbaveno volebního práva jen proto, že proti nim TNK zahájily řízení a tito lidé pak nemohli volit, není dosud kvantifikováno. Rovněž neexistují přesné odhady, jako by dopadl výsledek voleb z 26. května 1946, kdyby se jich zúčastnili ti, kteří byli tohoto práva zbaveni a kteří by volili nekomunistické strany. Není vyloučeno, že by komunisté nezískali v Ústavodárném Národním shromáždění většinu. Případnému zjištění, kolik mandátů by mohly získat nekomunistické strany, kdyby panovaly skutečně svobodné volby, brání zejména ta okolnost, že ministerstvo vnitra nepublikovalo údaje o uplatnění „malého“ retribučního dekretu. A právě velmi problematické, vlastně zprostředkovaně manipulované volby z 26. května 1946 jsou dokladem hluboké nesvobody, která panovala ve třetí republice.

Svoboda a její nepřítel maskování předstíraným zájmem o svobodu

Retribuce tedy nepřinesly svobodu. Nejen proto, že jedna totalitární moc vystřídal druhou, ale také proto, že česká a slovenská společnost viděla vinu jen u těch, které soudila, ale sama nebyla schopna sebereflexe. Vina ale není jen ostenzí, tedy ukázněním na konkrétního viníka. Vina je rovněž introspekci, tedy vzhledem do vlastního svědomí. Vina nespočívá v druhém, ale kus viny si nese i ten, kdo obžalovává. Jedině tak je možné dospět ke svobodě, jak to naznačuje Karl Jaspers v knize *Otázka viny* (*Schuldfrage*): „Cítit se vinen, a tudíž vědět o své odpovědnosti, je počátkem vnitřního převratu, jež chce uskutečnit politická svoboda.“²⁷ Místo vnitřního převratu vedoucího ke svobodě byl nastolen převrat vnější, který nakonec vyústil do importu sovětské revoluce. Pro poznání smyslu československé retribuční justice či retribuční justice vůbec je důležité se ptát, jakou podobu by měla, kdyby vycházela z premis Jaspersova díla. Na rozdíl od většinového mínění historiků, že „kdyby“ do historio-

27 JASPERS, Karl: *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*. Mladá fronta, Praha 1991, s. 5.

grafie nepatří, se domnívám, že kondicionalita je naopak významným nástrojem historického bádání, protože jedině tak můžeme konfrontovat minulost s budoucností, což je jeden z možných významů věty „vše, co bylo, teprve bude“. Teprve ve světle Jaspersovy *Otázky viny* můžeme vidět, jak významně se retribuice mýjela se svým posláním – nastolit politickou svobodu.

Jejím důležitým projevem v současné době je však utěšeně rostoucí počet knih s tématem retribuicí. Z překladových textů je třeba připomenout již zmíněnou práci Benjamina Frommery *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, z domácích pak publikaci Pavla Kmocha *Provinění proti národní cti. „Malá retribuice“ v českých zemích a Trestní nalézací komise v Benešově u Prahy*.²⁸ Z děl traktujících téma retribuicí je to například společné dílo Ivo Pejčocha a Jiřího Plachého *Ženy na popravišti. Tresty smrti vykonané v Československu na ženách v rámci retribučního soudnictví v letech 1945–1948*.²⁹ Řadu dalších zde nelze vyjmenovávat, pokud chceme zachovat určitou proporčnost textu. V posledních několika letech u nás vyšla také řada knih zabývajících se především institucionalizací retribuční justice. Opět jen příklady: Jakub Šlouf, Daniela Němečková a kol.: *Mimořádný lidový soud (1945–1948). Retribuce jako služební úkol na hraně možností i profesní cti zaměstnanců justice*³⁰ nebo Daniela Němečková a kol.: *Lidová spravedlnost. Mimořádné lidové soudy v letech 1945–1948*. Na tyto práce sice přímo nenavazují, ale všechny mi posloužily mimo jiné jako faktografický fundament, o němž bylo možné opřít další výklady. Týká se to i práce Emanuela Mandlera *Benešovy dekrety. Proč vznikaly a co jsou*.³¹ Dekretální tvorba a retribuice spolu úzce souvisely, proto je namístě zmínit se i o této odvážně nonkonformní knize, tím spíše, že Mandlerův text zasazuje dekrety prezidenta republiky do širších politických souvislostí. V tomto momentě je třeba poukázat na důležité akty, které retribuicím předcházely.

Cestou od mezinárodních deklarací ke ztrátě územní celistvosti

Retribuce jako zvláštní druh práva se stala po druhé světové válce osudem řady okupovaných evropských zemí.³² Předstupněm retribučního práva bylo několik mezinárodních deklarací. První z nich, takzvanou Svatojakubskou deklaraci z 13. ledna 1942, podepsalo devět okupovaných zemí (Belgie, Československo, Řecko, Lucembursko, Nizozemí, Norsko, Polsko, Jugoslávie a Francie). V bodě

28 KMOCH, Pavel: *Provinění proti národní cti. „Malá retribuice“ v českých zemích a Trestní nalézací komise v Benešově u Prahy*. Academia, Praha 2015.

29 PEJČOCH, Ivo – PLACHÝ, Jiří: *Ženy na popravišti. Tresty smrti vykonané v Československu na ženách v rámci retribučního soudnictví v letech 1945–1948*. Svět křídel, Cheb 2016.

30 ŠLOUF, Jakub – NĚMEČKOVÁ, Daniela a kol.: *Mimořádný lidový soud (1945–1948). Retribuce jako služební úkol na hraně možností i profesní cti zaměstnanců justice*. Academia, Praha 2020.

31 MANDLER, Emanuel: *Benešovy dekrety. Proč vznikaly a co jsou*. Libri, Praha 2002.

32 V dosahu mých znalostí, po rešeršní sondáži, dosud neexistuje komparativní studie, která by se zabývala všemi evropskými státy, v nichž probíhala retribuice. Teprve taková práce by mohla být směrodatným základem pro hlubší a širší analýzu retribuicí v jednotlivých státech.

3 této deklarace se pokládá „za jeden z hlavních cílů války potrestání podle práva a spravedlnosti viníků nebo osob odpovědných za tyto zločiny, ať už těch, kteří je nařídili, prováděli nebo se jich účastnili“. Od druhé, Moskevské deklarace z 30. října 1943, se očekávalo, že kodifikuje způsob, jakým budou pachatelé potrestáni. Deklarace o ukrutnostech upravující zásady trestního postihu tak neučinila, nicméně zde byla ustanovena zásada, že váleční zločinci budou patřit pod jurisdikci zemí, v nichž byly zločiny spáchány. Moskevskou deklaraci podepsaly pouze tři velmoci, Velká Británie, Spojené státy a Sovětský svaz. Rovněž je zde zmíněna nutnost inventarizace válečných zločinů a potrestání viníků. Důvody, proč byl původní počet signatářů redukován na tři spojenecké velmoci, překračuje rámec této stati. Rozhodně to ale bylo ke škodě věci, protože text této deklarace je méně věcný a rétoričtější než text Svatojakubské deklarace. Stanovuje se v ní však, že „němečtí důstojníci a členové nacistické strany, kteří byli odpovědní za zmíněné ukrutnosti, masakry a popravy nebo se jich dobrovolně zúčastnili, by byli posláni zpět do zemí, v nichž své hanebné činy spáchali, aby tu byli souzeni a potrestáni podle zákonů těchto osvobozených zemí a svobodných vlád, jež tu budou ustaveny“.³³ Jistou kuriozitou je zde zmínka o hromadném vyvraždění polských důstojníků, ovšem tento válečný zločin není připsán skutečnému pachateli, tedy Sovětskému svazu, ale poraženému Německu.

Z historického odstupu je absurdní, že Sovětský svaz byl jedním ze soudců nacistického Německa, ačkoli právě SSSR měl na svém kontě neméně či spíše více zločinů než souzené Německo. Skutečnost, že se totalitní stát ocitl mezi vítězi války, měla pro stredoevropské státy smrtící důsledky. Tato schizofrenní situace ostatně měla fatální dosah nejen na půdě evropské, ale spoluutvářela poválečné uspořádání celého světa.³⁴ Poslední z řady těchto důležitých mezinárodněprávních aktů a z nich odvozených dokumentů byla Londýnská dohoda z 8. srpna 1945, jejímiž signatáři byly Velká Británie, Spojené státy, Francie a Sovětský svaz. Podle jejího článku 1 po konzultacích s „Kontrolní radou pro Německo bude zřízen Mezinárodní vojenský soudní dvůr pro trestní řízení s válečnými zločinci, jejichž trestné činy nelze zvláště zeměpisně umístiti, bez ohledu na to, jsou-li obviňováni jednotlivě anebo jako členové organizací či skupin nebo v obou vlastnostech.“³⁵ Tyto mezinárodněprávní deklarace a dohody vytvořily rámec, v němž měl retribuční proces probíhat. Byly jimi položeny právní zásady, byť velmi vágní a spíše deklaratorní, jimiž se měly řídit retribuční tribunály v jednotlivých zemích okupovaných německou armádou a bezpečnostními orgány Třetí říše.

Poválečné Československo tak bylo součástí evropské sítě retribuční justice, jež měla společný rámec, ale odlišné motivy i různou strukturu retribuční justice.

33 NĚMEČKOVÁ, Daniela a kol.: *Lidová spravedlnost. Mimořádné lidové soudy v letech 1945–1948*, s. 38.

34 Ostatně i v této oblasti citelně absentuje kniha či alespoň studie, která by přinesla inventář důsledků spojenectví Sovětského svazu se západními státy pro státy střední Evropy.

35 NĚMEČKOVÁ, Daniela a kol.: *Lidová spravedlnost. Mimořádné lidové soudy v letech 1945–1948*, s. 40.

V zemích západní Evropy probíhal retribuční proces jinak než ve státech střední a východní Evropy, jež se už těsně po válce postupně stávaly satelity Sovětského svazu.³⁶ Ve státech, které se dostaly do mocenské sféry SSSR, byly retribuční procesy vystaveny tlaku komunistických stran, které retribuční procesy využívaly nebo se snažily využívat k vítězství proletářské revoluce. Retribuční justice v poválečném Československu byla formována národněsocialistickou revolucí. Na tomto místě je třeba vysvětlit tento pojem. Národněsocialistická revoluce³⁷ je pojem, který znamená popření Benešovy teze o právní kontinuitě třetí republiky s republikou první. Šlo o národní revoluci, jejímž cílem byla radikální homogenizace československé populace prostřednictvím vyhnání československých Němců. Rovněž šlo o revoluci sociální či spíše socialistickou, jejímž význačným rysem bylo masivní znárodňování.³⁸ Byla opřena o iluzi, jakou chovala exilová i poexilová vláda o Sovětském svazu a kterou velmi zdařile popsal ve své stati *Klíč k sovětizaci Československa* Jan Cholínský.³⁹

Tato revoluce ovlivnila nejen průběh retribuční justice, ale destruovala správní aparát, jenž se transformoval v síť revolučních národních výborů, jež byly především převodní pákou komunistické moci, zavlekla Československo do sféry vlivu Sovětského svazu, znárodnila vše, co se znárodnit dalo, učinila z pseudodemokratické třetí republiky postupně totalitární stát, zničila život několika generací a zničila jeho teritoriální integritu postoupením východního území Sovětskému svazu podle dekretu č. 60/1945 Sb.⁴⁰ Tento krátký dekret o třech paragrafech se odvolává na § 3 Ústavní listiny Československé republiky z roku 1920, v němž se praví: „Území Československé republiky tvoří jednotný a nedílný celek, jehož hranice mohou být měněny jen ústavním zákonem.“⁴¹ Právní rámec destrukce geopolitické integrity státu byl pouhou zástěrkou, jejímž skutečným podkladem byla jednání Edvarda Beneše se Stalinem v prosinci 1943 a následně pak jednání Beneše a Jana Masaryka s Vjačeslavem Molotovem 21. a 23. března 1945. Podrobného jednání 24. března 1945 se pak zúčastnila delegace zástupců tří československých socialistických stran (komunisté, sociální demokraté a národní socialisté) a zástupce lidovců.

Karel Kaplan ke smlouvě mezi československou a sovětskou vládou z 29. června 1945 připomněl jednu důležitou věc, na kterou se často zapomíná: „Šlo o ne-

36 Opět zde připomínám, jak neudržitelná je absence komparativní analýzy retribučního procesu ve všech dříve okupovaných státech Evropy.

37 Soudloví národněsocialistická revoluce používá historik Emanuel Mandler, např. v knize *Benešovy dekrety*.

38 Historik Josef Kalvoda ji představuje podle komunistické terminologie jako „národně demokratickou a socialistickou revoluci“, viz KALVODA, Josef: *Sovětizace Československa. Příčiny a důsledky*, sv. 1/2. Nakladatelství DÍLO, Kladno 2022, kapitola Národně demokratická a socialistická revoluce, s. 228.

39 CHOLÍNSKÝ, Jan: *Klíč k sovětizaci Československa. Paměť a dějiny*, 2013, roč. 7, č. 2, s. 3–15, konkrétně na s. 5–6.

40 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*. ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 2002, *Ústavní dekret prezidenta republiky o přípravě a provedení smlouvy mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik o Zakarpatské Ukrajině ze dne 29. června 1945*, s. 422.

41 Tamtéž, s. 423, citace z ústavní listiny z roku 1920 v komentáři k dekretu č. 60/1945.

zvyklou změnu hranic, neboť vítězný stát odstupoval část svého území ve prospěch spojence. Její kořeny lze nalézt v tom, že v jednom bodě se prořaly zahraničně politické zájmy Československa a Sovětského svazu. Beneš usiloval od roku 1939 o přímé sousedství příští republiky se Sovětským svazem a později se netajil tím, že Sovětský svaz postoupí co nejdál do středu Evropy.⁴² Vítězný stát svým velkorysým územním darem Stalinovi vyjádřil fakticky i symbolicky své vazalství vůči východnímu totalitárnímu státu.

Benešova politická vina na změně geopolitického uspořádání poválečné střední a východní Evropy je tak velká, že je těžko vnímat Beneše jinak než jako člověka, který způsobil poválečnému Československu nedozírné škody. Nezapomínejme, že o předání Podkarpatské Rusi jednali Beneš se Stalinem již v prosinci 1943, a to s největší pravděpodobností z Benešovy iniciativy. Kdo z tehdejších evropských politiků by předal dobrovolně kus území svého státu za pofiderní spolek s totalitárním a agresivním státem? Je hanebné, že zákon č. 292/2004 Sb. o zásluhách Edvarda Beneše je součástí právního řádu, ačkoli to byl právě on, kdo zavlekl Československo do sféry Sovětského svazu. Nezasloužil se o stát, ale o rozbití jeho geopolitické integrity. Je ctí Senátu, že v roce 2004 schválení tohoto zákona vetoval a je hanbou Poslanecké sněmovny, že toto veto přehlasovala.

Ve znamení stanného práva

Poválečná retribuční justice z let 1945–1948⁴³ měla klíčový význam pro další vývoj práva v komunistickém Československu, tedy pro pojetí práva i pro soudní praxi v letech 1948–1989. Lze říci, že retribuční justice byla vedena dobrou vůlí nastolit v poválečné době někdejší demokratické poměry, ačkoli to už faktem začlenění do sovětské sféry vlivu nebylo možné. Étosem demokratismu byla nesena rozhodnutí soudců Mimořádného lidového soudu (MLS) v Praze, jakým byl např. jeho přednost JUDr. Vladimír Kozák, jehož doporučil ke jmenování veřejný žalobce JUDr. Jaroslav Drábek, jenže doba už demokratismu vlastně definitivně odzváněla. V této souvislosti je třeba zmínit jednu důležitou okolnost, kterou československá retribuční justice dostala do vínku: „Zprvė veřejný žalobce a soud nadstandardně úzce koordinovali svou činnost, což sice usnadňovalo jejich práci, ale také potenciálně narušovalo rovnost stran v trestních řízeních. Za druhé prezidia obou úřadů úzce spolupracovala s ministerstvem spravedlnosti i s vedením národně socialistické strany. Takový vztah sice rovněž představoval riziko pro nestrannost soudu, zároveň však oběma institucím poskytoval politickou podporu, bez níž by ve specifických společenských podmínkách let 1945–1948 mnohem složitěji odolávaly jiným

42 KAPLAN, Karel: *Pravda o Československu 1945–1948*. Panorama, Praha 1990, s. 23.

43 Mimořádné lidové soudy skončily svoji činnost na základě zákona č. 245/1946 Sb. k 4. 5. 1947. Dne 2. 4. 1948 však vstoupil v platnost zákon č. 33/1948 Sb., jímž se retribuční justice obnovily.

společenským a politickým tlakům.⁴⁴ Přičteme-li k tomu zločiny bezpečnostního aparátu, nemohla antidemokratický profil třetí republiky změnit ani sebevětší snaha soudců. Soudní systém byl navíc oslaben už jenom tím, že ze známých důvodů chyběl právník dorost.

Deklarativně měla retribuční justice přinést potrestání těch, kteří se podíleli na okupační moci. Jenže právě povaha poválečné retribuice, která měla kořeny ve stanném právu a rovněž měla retroaktivní charakter, umožnila nastupující totalitární moci vnést do tehdejší společnosti prvky výjimečného stavu. Na druhou stranu původcem československého pojetí retribuice nebyli původně komunisté, ale londýnský exil v čele s Edvardem Benešem: „Ani ty prvky retribučního práva, které nejvíce narušovaly tradice západní jurisprudence – tedy retroaktivita, nemožnost odvolání a sumární popravy –, se nezrodily ve stínu Kremle, nýbrž v úřadovnách prezidenta Beneše a jeho stoupenců, z nichž mnozí měli právníké vzdělání. Třebaže Košický vládní program znamenal vítězství široké definice kolaborace, jak ji chápali komunisté, dekret byl napsán a schválen v Londýně. A právě on představoval hlavní směrnici pro výkon retribuice v českých zemích.“⁴⁵

Retribuce nakonec nepřinesla potrestání všech, kdo se provinili výkonem nacistické moci či spoluprací s ní, zato poskytla model práva, který se podřizuje politickým požadavkům, ačkoli, jak již bylo řečeno, řada soudců ještě respektovala právní tradici první republiky. To, že nebyla potrestána nemalá část těch, kteří se přímo či zprostředkovaně podíleli na chodu okupační správy, bylo způsobeno favorizováním vyhnání Němců. Do transportů byli často zařazováni ti, kteří měli být retribučně odsouzeni. Z tohoto hlediska byl přístup vlády k retribučním obojaký. Sumární vyhnání československých Němců na podkladě kolektivní viny mělo naprostou přednost před dopadením a odsouzením skutečných zločinců. Tato skandální disproporce mezi kontroverzním vyhnáním a poskytováním „odpuštěk“ skutečným zločincům ve formě jejich odsunu mimo československou jurisdikci se opírala o problematický vztah Československa k domácím Němcům. Jestliže jim první republika neposkytla status národa a pouze je uznala jako menšinu, nyní šlo o upření i tohoto práva, jak ostatně zaznívá v Memorandu československé vlády o problému německé menšiny v Československu z 23. listopadu 1944: „Československá vláda by však z principu pokládala za krajně nebezpečné, kdyby Němcům na československém území poskytla opět nějaký zvláštní menšinový status.“⁴⁶ Prohlášení, opřené o pouhou domněnku, zcela jasně ukazuje, jak bude poválečné československé právo instrumentalizováno. Toto pojetí převzala komunistická justice.⁴⁷ Ideologicky

44 ŠLOUF, Jakub – NĚMEČKOVÁ, Daniela a kol.: *Mimořádný lidový soud (1945–1948). Retribuce jako služební úkol na hraně možností i profesní cti zaměstnanců justice*, s. 39.

45 FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, s. 137.

46 CHURANĚ, Milan: *Postupim a Československo. Mýtus a skutečnost*. Praha, Libri 2001, Memorandum československé vlády o problému německé menšiny v Československu z 23. 11. 1944, oddíl III, odstavec 24, s. 106.

47 K tématu třídní justice viz BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Masarykova univerzita, Brno 2009 a recenze této

konstruovaný charakter měla až do konce svého působení zejména v oblasti represivních soudních výkonů vůči těm občanům, kteří chtěli opustit ostnatými dráty obehnaný stát nebo neprojevovali státem vyžadovanou či dokonce vynucovanou loajalitu ke komunistické ideologii. Retribuční justice byla předvojem pozdějšího ztotožnění společnosti a státu jako výsostného znaku totalitárního režimu, avšak je třeba oddělit činnost retribučních soudců a prokurátorů od jednání bezpečnostních sil, jejichž činnost dirigovala ze zákulisí komunistická strana. Právě v období působení mimořádných lidových soudů, tedy v letech 1945–1948, bylo právo utilitárně podřízeno jednostrannému požadavku potrestání zločinů proti státu za cenu toho, že byly suspendovány právní principy. Vina bohužel nebyla jen u komunistů, ale rovněž u stran, jež se považovaly za demokratické. Národní socialisté prostřednictvím ministerstva spravedlnosti metodicky řídili činnost národního prokurátora. Například národní prokurátor František Tržický konzultoval s ministrem spravedlnosti Prokopem Drtinou možnost zastavit retribuční řízení proti právníkovi, politikovi a velvyslanci v Londýně, Itálii a nakonec v Německu Vojtěchu Mastnému. Je to jeden z řady dalších příkladů ministerské ingerence do nezávislosti soudu. Vzhledem k tomu, že podobné intervence do retribučního procesu neměly oporu v zákonech, je pochopitelné, že fondy ministerstva spravedlnosti v této věci mlčí. Jediným pramenem k této věci jsou dochované spisy pod signaturou Np (Národní prokurátor) v Národním archivu České republiky a záznamy výsledku zatčeného pracovníka odboru trestní politiky ministerstva spravedlnosti JUDr. Zdeňka Mariánka. Ten pracoval jako prokurátor a byl prvním a jediným prokurátorem umučeným k smrti po roce 1948.

Byl tu však ještě jeden faktor bránící dodržování zákonů. Rozsáhlá retribuční agenda neumožňovala ani v hranicích stanného práva jednat podle znění tehdejších zákonů, které nebyly plodem parlamentu, ale dekretálního zákonodárství. Navíc podklady, které dostávali od vyšetřovatelů soudci ke zpracování, měly často tak mizivou kvalitu, že to ztěžovalo či dokonce znemožňovalo práci soudů. A již zmíněná politizace retribuční justice měla ničivé účinky i do budoucna. Cesta od retribučního soudnictví k revoluční justici, jejíž vláda trvala až do roku 1989 a jejíž důsledky zasahují demokratickou justici až dodnes, byla velmi krátká. Nicméně problém tkvěl už v samotné konstrukci retribučních dekretů.

Tři vady československé retribuční justice

Ačkoli v celé Evropě bylo retribuční právo založeno na retroaktivitě, jediné československá retribuční justice neznala na rozdíl ostatních evropských států institut odvolání: „Velký retribuční dekret se však rozhodně odchýlil od západoevropské praxe v otázkách procesních. V Londýně Beneš tvrdil, že čím dřív bude retribuční justice hotova,

knihy NEDVĚDICKÝ, Kamil: *Securitas Imperii*, 2011, č. 18, s. 298–307.

tím dříve se obnoví běžný každodenní život a justiční systém bude moci fungovat podle standardních pravidel právního státu. Proto doporučoval, aby vláda stanovila jasné datum, kdy procesy s válečnými zločinci a kolaboranty skončí. S cílem retribuční urychlit také navrhoval, aby délka projednávání jednotlivého případu u soudu byla omezena, aby každý byl ukončen v co nejkratším možném čase. Tento směr úvah nakonec dovedl československého prezidenta k mimořádnému závěru: rozsudek retribučního soudu měl být konečný.⁴⁸

Absence opravných prostředků byla závažným zásahem do práv obžalovaných a hlavním nedostatkem československé retribuce. Opravný prostředek je zásadním procesním úkonem účastníka řízení a zároveň je účinnou ochranou před přehmaty justice. Absence opravných prostředků silně suspenduje právní jistotu, jež zaručuje předvídatelnost nejen výkladu, ale i aplikace zákonů. Jestliže chtěl prezident Edvard Beneš obnovit demokracii a nastolit takzvaný normální stav, nemohl udělat nic tak protikladného k této proklamaci, když zamezil zakotvení institutu opravných prostředků.

V moderních státech je výkon zákona hierarchizován do několika stupňů, aby bylo možné dosáhnout zrušení rozsudku soudu první instance buďto devolutivně, tedy tak, že soud nižší instance je vázán rozhodnutím druhoinstančního soudu, nebo suspensivně, tj. že je odloženo nabytí právní moci odkladem do doby, než rozhodne soud, který o daném opravném prostředku rozhoduje. Tato soudní hierarchizace je účinným prostředkem proti jednostranným, či dokonce zcela nesprávným či nespravedlivým rozsudkům. Absence opravného prostředku tedy byla prvním a zásadním pochybením retribučního zákonodárství.

Druhým zásadním nedostatkem bylo omezení soudcovské diskrece v oblasti rozsahu trestní sazby. „Velký retribuční dekret“ ukládá u některých kategorií trestných činů fixní vysokou spodní hranici, takže neumožňuje, kromě zřetele hodných výjimek, ukládat mírnější trest. Dekrety svazují soudce s doslovným zněním zákona a suspendují tak důležitou funkci soudcovské diskrece, která umožňuje soudci vycházet i z jiných zdrojů práva, než je konkrétní zákon, na jehož podkladě se rozhoduje. Soudcovská tvorba práva umožňuje, že soudce může nad hranice stanovené zákonodárcem vynést rozsudek, který svým způsobem zaplňuje mezery v zákoně.

Třetím nedostatkem bylo složení soudů, respektive jejich nepřiměřená laicita, tkvící v nepoměru zastoupení právně vzdělanými soudci a počtem soudců z lidu. Původní, londýnský návrh retribučního dekretu přiděloval profesionálnímu soudci dva laické „soudce“. Poválečná, konečná verze však zvrátila poměr mezi profesionální soudní mocí a porotní mocí právních laiků. Retribuční senát se totiž skládal ze soudce a čtyř přísedících, a to proto, aby byla zachována parita mezi čtyřmi povolenými politickými stranami v rámci totalitární Národní fronty. Každá strana

48 FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, s. 128.

měla v senátu svého člověka a tím došlo k radikální politizaci rozsudků. Navíc tato politicky motivovaná formace často využívala svou moc ke kriminalizaci některých členů prvorepublikových stran, které byly v systému Národní fronty zakázány, tedy bývalých volebních rivalů. Oblíbeným terčem komunistů byli agrárníci, kteří za první republiky obsazovali svými ministry ministerstva vnitra, obrany a zemědělství.

Samotný politický konstrukt Národní fronty, jenž stál a padal se suspenzí základních politických práv, tedy práv na svobodné volby, byl ideologickým monolitem, jehož mimikry tkvělo v pseudopluralitě povolených stran a přidružených, zdánlivě politicky neutrálních subjektů. Národní fronta byla vyhlášena v březnu 1945 při moskevských jednáních o Košickém vládním programu a tím byl dopředu zúžen politický prostor natolik, že hovořit o demokracii v souvislosti s třetí republikou je nepochopením tohoto politického útvaru pod sovětským ideologickým dozorem.

Zdivočelé retribuice

Ještě než obrátím pozornost k dekretům jako právnímu podkladu retribuic, připomenou, že oficiálním retribuicím předcházely retribuice divoké. K těm patří i rozsáhlé zatýkání Rusů, kteří u nás za první republiky získali azyl, měli československé občanství, a bylo tedy povinností i poválečného Československa, aby jim zajistil bezpečnost. Je ostudou Edvarda Beneše, vlády i československých úřadů, že proti tomuto zatýkání a odvlékání nevznesli protest, ačkoli to byla jejich prvořadá povinnost. Sovětské bezpečnostní orgány zatýkaly ve velkém především ruské uprchlíky před bolševickým terorem, z nichž mnozí se vepsali do československé vědy, umění i politiky. Nejznámějším případem bylo odvezení armádního generála Sergeje Vojcechovského do gulagu. Rozsáhlé poválečné zatýkání orgány NKVD a SMERŠe bylo systematické a promyšlené a jednalo se o bezprecedentní zločin, který se svou intenzitou a povahou nelišil od zločinů nacionálního socialismu. Už sama skutečnost, že cizí stát nezákonně zatýká na území jiného, nominálně suverénního státu, který navíc patřil k vítězům, nikoli poraženým, jeho občany, byla naprosto skandální. A týká se to i tehdejší politické reprezentace: Mlčení vlády a úřadů bylo přiznáním skutečnosti, že Československo ztrácí státní svrchovanost a stává se sovětským satelitem. Práci NKVD ulehčovalo Obranné zpravodajství (OBZ), v jehož čele stál Bedřich Reicin. Tato vojenská kontrarozvědka byla účinným mocenským prostředkem komunistů. Její zakladatelské jádro tvořili politrucci a vznikla z právního hlediska nezákonně rozkazem generála Ludvíka Svobody 7. ledna 1945 na přímou žádost generálmajora Lva Zacharoviče Mechlise, který řídil zpravodajskou službu v rámci 4. Ukrajinského frontu,⁴⁹ a navíc proti vůli exilové vlády v Londýně. To svědčí o jejím zaměření. Bylo to tedy mocenské uskupení, které bylo od začátku prodlouženou rukou Sovětů. Úzká vazba OBZ na sovětské bezpečnostní orgány

49 HANZLÍK, František: *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1950*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha 2003, s. 20.

z něj učinila jakýsi „stát ve státě“. Z hlediska integrity republiky bylo rovněž skandální, že místní velitelství Rudé armády zatýkalo československé občany, a přesto existovala nemalá část české populace, která považovala Rudou armádu za osvoboditele. Z odstupu desetiletí se to jeví jako občanská slepota.

Vedle OBZ působil podobně v tehdejší Československu ještě Zemský odbor bezpečnosti (ZOB II). Tento konspirativní zpravodajský útvar bezpečnostního odboru Zemského národního výboru (ZNV) v Praze byl zřízen poté, co v srpnu 1945 zanikla – na popud KSČ, která ji neměla plně v moci – Komise pro vnitřní národní bezpečnost (KVNb). Na vzniku ZOB II, již plně pod kontrolu komunistů, v říjnu 1945 měl velký podíl tehdejší předseda ZNV Ladislav Kopřiva, jeden z hlavních aktérů monstrprocesů a pozdější ministr národní bezpečnosti.⁵⁰ ZOB II se podařilo vytvořit hustou síť konfidentů „ve státní a veřejné správě, podnicích, politických stranách a organizacích, tzv. černoši“.⁵¹ V jeho čele stál komunistický matador Emil Hršel (v letech 1924–1928 působil přímo v Sovětském svazu v aparátu Komunistické mládežnické internacionály). Jen pro úplnost: Zemský odbor bezpečnosti se podle náplně činnosti dělil na ZOB I (vedení), ZOB II (zpravodajství), ZOB III (právní a správní úsek) a ZOB IV (doprava). Pro předmět našeho zájmu byl podstatný zpravodajský ZOB II.

Na zatýkání československých občanů sovětskými bezpečnostními orgány volně navázala divoká retribuice. Skutečnost, že houfy novopečených hrdinů vzaly spravedlnost do svých rukou, aniž by jim v tom kdo bránil, spočívala v programové svévoli vlády a správních a bezpečnostních úřadů. „Účelem této chladné kalkulace byla snaha přinutit větší množství původních německých obyvatel opustit stát ‚dobrovolně‘ a usnadnit tím plánované vysídlení. Tuto tezi podporuje několik faktů: pozdní schválení dávno připraveného retribučního dekretu (oficiálně odůvodněné jeho spornými body a neshodou na nich), nevěle prosadit zákonnou bezpečnostní politiku, přenesení bezpečnostních pravomocí na místní, *ad hoc* ustavené orgány, absence jasných instrukcí místním orgánům ze strany vlády a laxnost při nápravě tohoto stavu.“⁵² Nejhorší je, že ačkoli dekrety „kanonizovaná“ retribuice měla punc legality, nebyla o mnoho legitimnější než z řetězu práva utržená divoká retribuice. Přesto je k pochopení retribuice důležitá znalost alespoň příslušných, ne-li všech jejích 144 dekretů.

50 KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*. ÚSTR, Praha 2009

51 CHURANĚ, Milan a kol.: *Encyklopedie špionáže. Ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti*. Libri, Praha 2000, s. 405.

52 KMOCH, Pavel: Retribuce v českých zemích – idea, geneze, praxe, výsledky. In: PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.): *Spravedlnost, nebo pomsta? Potrestání válečných zločinců, kolaborantů a zrádců po 2. světové válce v Československu*. ÚSTR – Technická univerzita v Liberci, Praha – Liberec 2022, s. 40–62, konkrétně na s. 42.

Dekretální furor ve stínu lži o kontinuitě

Podívejme se tedy na dekretální tvorbu prezidenta republiky s vědomím, že to nebylo dílo jednoho muže, institucionálně sice monokratické, ale způsobem tvorby šlo o dílo několika jedinců, čili se vycházelo z kolegiálního organizačního principu. Jistě nelze zpochybňovat samu existenci prezidentských dekretů v době, kdy neexistoval zákonodárný subjekt. Jenže právě pro svou provizornost rozhodně neměly být inkorporovány do zákonodárných opatření tak dalekosáhlé změny jako například masivní znárodnování, které radikálně měnily ústavní podobu obnovovaného Československa. Tím spíše ne, jestliže se celá zákonodárná role prezidenta a částečně i exilové vlády opírala o fixní ideu právní kontinuity. Ve své knize *Provinění proti národní cti* dává Pavel Kmoch do souvislosti dekrety a kontinuitu: „Dekrety se ve své době staly legislativním východiskem z nouze. Byly v době neexistence parlamentu jedinou možností, jak přijímat rozhodnutí s mocí zákona, a měly zásadní význam pro zachování právní kontinuity československého státu.“⁵³ Jistěže dekrety byly patrně jediným „východiskem z nouze“, ale právě tato nouze měla určit hranici, kam až může obsah jednotlivých dekretů daleko zajít. Historik by neměl pojmy jako právní kontinuita jen tak přejít bez kritické otázky, zda vůbec mohlo o nějakou kontinuitu jít, když samy dekrety ji měnily ve snadno nahlédnutelnou lež. Nepoužil bych tak silného výrazu, kdybych v právní eskamotáži nespátřoval podvod s dalekosáhlými důsledky pro pozdější vývoj poválečného Československa.

Důležitost některých dekretů, zejména těch, které měly povahu ústavních norem, spočívá v drtivém dopadu na charakter poválečného Československa. Dekrety se staly „legislativním základem poválečného revolučního dění“.⁵⁴ V dalším se pokusím ukázat, v čem spočívala mimořádnost těchto listin a čemu či spíše komu prospěly nejvíce. Zmíněná cenná práce Emanuela Mandlera ukazuje, že dekrety prezidenta republiky prospěly nejvíce komunistům. Z tohoto hlediska je možno dekrety chápat jako předvoj, jak již bylo řečeno, posléze dovršené národněsocialistické revoluce, jejíž stabilizace znamenala drtivý monopol moci komunistů ve všech oblastech poválečného Československa, respektive až do roku 1989.

Navzdory iluzi o kontinuitě, byť částečné, národněsocialistické republiky s meziválečnou první republikou, respektive se zákonem č. 121/1920 Sb., jímž se uvozuje Ústavní listina Československé republiky, byly dekrety projevem revolučního práva. V rozporu s ústavou z roku 1920 se Edvard Beneš, v době vydání dekretu č. 1/1940⁵⁵ soukromá osoba, sám „zvolil“ prezidentem republiky argumentem, že jím nikdy nepřestal být, ačkoli 5. října 1938 abdikoval a ačkoli 22. října téhož roku

53 KMOCH, Pavel: *Provinění proti národní cti. „Malá retribuce“ v českých zemích a Trestní nalézací komise v Benešově u Prahy*, s. 45–46.

54 MANDLER, Emanuel: *Benešovy dekrety. Proč vznikaly a co jsou*, s. 13.

55 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty, Ústavní dekret prezidenta republiky č. 1/1940 o ustavení Státní rady jako poradního sboru prozatímního státního zřízení ČSR*, s. 81.

opustil republiku. Už tímto aktem nemohl být nadále prezidentem, když abdikoval svobodně, byť za krajně nepříznivých podmínek a za silného tlaku nejen Německa, ale i českých proněmeckých sil, a když byl po něm zvolen prezidentem Emil Hácha. A od tohoto protiústavního kroku se odvíjely další dekrety, na nichž rovněž ulpělo stigma nezákonnosti. Prezident Beneš mohl počkat alespoň na inauguraci Prozatímního Národního shromáždění, které by vydalo retribuční zákony. Jenže i kdyby tak učinil, nejednalo by se o legitimní situaci, neboť sněmovna složená z poslanců pouze povolených stran v úzkém rámci Národní fronty byla z hlediska ústavy, na niž se Beneš odvolával, zcela neústavní. Neústavně autooktrojovaný prezident oktrojuje z hlediska ústavy, na niž se odvolává, právní normy, jež nemají oporu ve zmíněné ústavě! To je příliš mnoho na to, aby mohl vzniknout, byť ve stínu mocného souseda, s nímž chtěl Beneš za každou cenu sousedit, demokratický stát...

Ne všech 144 dekretů mělo fatální dopad na formování poválečné politické a hospodářské reality. Ty zásadní, které se týkaly ústavního a politického uspořádání, a ty, jež legalizovaly rozsáhlé, politicky a ekonomicky nezdůvodněné a nelegitimní znárodnění, je možno chápat jako právní rámec pro Benešův hlavní program: provést radikální národní a socialistickou revoluci, jež nemohla být ničím jiným než krajním protikladem k realitě první republiky.

Vyústěním Benešova úsilí pak byl – postupně přijatý i nekomunisty z Národní fronty – Košický vládní program, jímž se Československá republika dostala oficiálně a na dlouhá desetiletí do mocenské sféry Sovětského svazu: „Nová vláda má být vládou široké Národní fronty Čechů a Slováků a tvoří ji představitelé všech sociálních složek a politických směrů, které doma i za hranicemi vedly národně osvobozenecy zápas za svržení německé a maďarské tyranie. Nová vláda považuje za svůj úkol, aby po boku Sovětského svazu a ostatních spojenců dovedla tento zápas do konce, do úplného osvobození republiky, přispěla všemi silami českého a slovenského národa k plné porážce hitlerovského Německa a učinila první kroky pro vybudování nového, šťastnějšího života našich národů v osvobozené vlasti.“⁵⁶ Úkol být po boku režimu, jehož povaha byla ještě destruktivnější než povaha režimu, jenž byl donucen ke kapitulaci, bylo uznáním vazalského poměru k ujařmujícímu „osvoboditeli“. Toto vazalství dokonce dotahuje Košický vládní program až k orwellovskému přepisování dějin: „Zcela nově bude vybudován i v kulturním ohledu náš poměr k největšímu našemu spojenci – SSSR. K tomuto cíli nejen bude z našich učebnic a pomůcek odstraněno vše, co tam bylo antisovětského, mládež bude i náležitě poučována o SSSR. Ruský jazyk bude proto v novém učebním plánu z cizích jazyků na prvním místě. A bude postaráno i o to, aby naše mládež nabyla potřebných vědomostí o vzniku, zřízení, vývoji, ekonomii a kultuře SSSR. Na univerzitách k tomu účelu budou zřízeny i nové stolice: dějin SSSR, ekonomiky SSSR

56 Košický vládní program – viz <https://www.dejepis.com/dokument/kosicky-vladni-program/> (citováno k 25. 7. 2023).

a práva SSSR.⁵⁷ Tak daleko došla jen předchozí okupační moc národněsocialistického Německa. Jednu okupaci nahradila jiná, v něčem dokonce i brutálnější, jak měla dokázat padesátá léta 20. století, kdy se vazalství Československa vůči Sovětskému svazu potvrdilo v plné míře. A co hůře, nebyla to „přímá“⁵⁸ okupace, jako od roku 1968, ale „okupace“, kterou za sovětského okupanta vykonávala ochotně a servilně nemalá část československého obyvatelstva. Nebyl to Mnichov, co zlomilo morální páteř československé společnosti, ale extrémní servilita nově se tvořící politické a sovětofilské elity, která byla zároveň hnacím motorem sestupu až na dno otroctví.

Národní výbory jako revoluční prvek správní struktury

Účinným prostředkem komunistické moci byly národní výbory,⁵⁹ které nahradily prvorepublikovou úřednickou administrativu: „Již od konce druhé světové války se hierarchicky uspořádaný model národních výborů stal základním pilířem výkonu státní moci. [...] Ve své době představovaly zvenku téměř neproniknutelný byrokratický aparát, silně spjatý s politikou Komunistické strany Československa. Staly se symbolem byrokratického centralismu, převodní pákou žádostí mocenských center komunistického režimu a reprezentantem krajů jako takových.“⁶⁰ Důležitou součástí sítě národních výborů byly trestní nalézací komise (TNK), které „jako výkonný orgán specifického typu správního trestního řízení tvoří rovnocennou součást retribučního soudnictví jako MLS a Národní soud, navzdory odlišnému názvu, který často bývá důvodem k podceňování trestní role komisí. Označení ‚komise‘ vyplynulo ze zařazení do soustavy národních výborů, která nahradila předmnichovské okresní a zemské úřady. Trestní řízení před TNK vycházelo z kombinace správních a soudních prvků: mixování obecně zaběhnutých postupů dvojího druhu řízení však vyvolávalo mezi současníky nejistotu a obavy.“⁶¹

Národní výbory navrhovaly složení soudních senátů, přebralý některé soudní kompetence, jejich trestní nalézací komise ovlivňovaly retribuční proces a byly pro

57 Tamtéž.

58 Ke stažení Rudé armády (souběžně s armádou americkou) došlo k 1. 12. 1945, viz KAPLAN, Karel – ŠPIRITOVÁ, Alexandra (eds.): *ČSR a SSSR 1945–1948. Dokumenty mezivládních jednání*. ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1996, dokument č. 56, s. 131–132.

59 Téma národních výborů jako klíčových nástrojů politické moci komunistů je kupodivu téměř nedotčeno historickým bádáním. Jedinou mně známou výjimkou (po rešeršní sondě) je kniha HRADECKÝ, Tomáš: *„Nejpokrokovější kraj v Československu“*. Krajský národní výbor Ústeckého kraje v letech 1949–1960. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2017. Autor v ní sám hovoří o tom, že jeho „knihla je vlastně jistým krokem do neznáma, na nezmapovanou půdu československé historie“. Ale je tu i další krok – v letošním roce 2023 uspořádal ÚSTR s partnery konferenci na téma „Národní výbory 1945–1990“, z něhož by měl vyjít sborník a naznačit alespoň některé z dosud opomíjených oblastí působení těchto nových orgánů státní moci.

60 HRADECKÝ, Tomáš: *„Nejpokrokovější kraj v Československu“*. Krajský národní výbor Ústeckého kraje v letech 1949–1960, s. 7.

61 CHROBÁKOVÁ LNĚNIČKOVÁ, Andrea: *„Malý“ retribuční dekret v Ostravě v letech 1945–1948* (Disertační práce). Masarykova univerzita, Brno 2011, s. 71.

komunisty kromě ministerstva vnitra a bezpečnostních služeb nejúčinnějším nástrojem pro uchopení totální moci. Podle směrnic z 26. listopadu 1945 konkretizujících dekret č. 138/1945 Sb. měly všechny okresní národní výbory vytvořit trestní nalézací komisi, jež se skládaly ze čtyř členů podle stranického klíče (každá strana nominovala jednoho člena). TNK v sobě akumulovaly nevídanou moc – vyšetřovací i soudcovskou za situace, že případný advokát obviněného nemohl během řízení zasahovat ve prospěch svého klienta. V národních výborech našli komunisté a jejich spojenci (nekomunistické strany byly názorově ve vleku komunistů a navíc byly jimi infiltrovány) svůj vysoce účinný instrument, jak ovlivňovat retribuční justici, a připočteme-li k tomu bezprecedentní obsazení ministerstva vnitra, tak měli k dispozici moc, kterou postrádaly nekomunistické strany.

Síť místních, okresních a zemských revolučních institucí umožňovala efektivní výkon ve správní i soudní oblasti. A tím, že národní výbory nominovaly „lidové“ soudce, měly nemalou kontrolu nad retribuční. Vzhledem k tomu, že schválení centrální vládou bylo rutinním úkonem, dostalo se národním výborům mocného nástroje prosazování národně socialistické revoluce. Právě tyto lidoví soudci zpolitizovali retribuční justici do té míry, že dříve oddělené moci soudní a exekutivní splývaly postupně v jedno. Moc zákonodárná byla v rukou prezidenta, následně Prozatímního Národního shromáždění a později Ústavodárného Národního shromáždění, jejichž pověření býti zákonodárcem bylo samo o sobě problematické. U dvou posledních subjektů proto, že obě shromáždění měla jen malý mandát k tvorbě zákonů, neboť poslanci byli pouze z povolených či spíše z příkázaných stran.

Ústavní dekret prezidenta republiky č. 18/1944 o národních výborech a Prozatímním Národním shromáždění tedy přišel s novou institucí, již se suspendovala správní struktura první republiky, na niž se mělo navázat v intencích Benešovy koncepce právní kontinuity. Článek 1 praví: „Na území Československé republiky, které bude osvobozeno od nepřítele, budtež na základě voleb ustaveny národní výbory, a to místní, okresní a zemské, jakožto prozatímní orgány veřejné správy ve všech jejích oborech. Jakožto orgány státní správy národní výbory budou podřízeny vládě.“⁶² Nejpozoruhodnější na tomto dekretu je, že v článku 3 se vláda zmocňuje, „aby vládními nařízeními s platností zákona stanovila, jak budou národní výbory voleny a jak budou svou pravomoc vykonávat“.⁶³ V zákoně samém se tedy neříká nic o charakteru a rozsahu moci národních výborů! Tím se již tak zcela provizorní zákonodárná moc, jež supluje činnost neexistujícího parlamentu, podřizuje exekutivě, když jí světuje nejen způsob voleb do národních výborů, ale dokonce i povahu jejich kompetencí.

Podle článku 2 tohoto dekretu byli do národního výboru delegováni členové ustavujícího se Prozatímního Národního shromáždění. Národní výbory byly od samého

62 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*, Ústavní dekret prezidenta republiky č. 18/1944 o národních výborech a Prozatímním Národním shromáždění, s. 123.

63 Tamtéž.

začátku podřízeny ministerstvu vnitra, které ovládali komunisté. Tento dekret přichází s další novinkou, jíž se suspenduje občanská svoboda rozlišením jednotlivců do dvou kategorií. V článku 4 je obyvatelstvo rozděleno na „nespolehlivé“ a „spolehlivé“. Dekret tím dává najevo, že už dopředu je známo, kdo je spolehlivý, či nespolehlivý a kdo bude či nebude patřit pod jurisdikci mimořádných lidových soudů.

Retribuční přehmaty umocňoval dekret č. 137/1945 Sb., tedy Ústavní dekret prezidenta republiky o zajištění osob, které byly považovány za státně nespolehlivé, v době revoluční. Sám pojem „státně nespolehlivé osoby“ nemá a neměl v té době co dělat v legislativě státu, který se chtěl vrátit k vládě zákona. Paragraf 1 stanovuje: „Zajištění osob, které byly považovány za státně nespolehlivé, úřady nebo orgány republiky i mimo zákon dovolené nebo prodloužení jich zatímního zajištění (vazby) přes dobu přípustnou podle zákona se prohlašuje za zákonné.“⁶⁴ Jinými slovy se zde za zákonné považuje nezákonnost! O tom, jak horkou jehlou se šily zákony, které rozkolísávaly nově se tvořící právní systém hned na začátku, nemluvě o tom, kolik lidí mohlo a bylo nezákonně drženo ve vazbě, svědčí i interní záznam přednosty legislativního odboru Úřadu předsednictva vlády P. Körbela z 29. května 1945: „Pro domo: Pro zajištění osob státoobčansky nespolehlivých (Němců, Maďarů, jakož i osob podezřelých ze zrádovství nebo kolaborantství) není doposud dostatečného právního podkladu.“⁶⁵ Na konci května ještě nebyl vypracován zákon, jenž by kodifikoval stávající přehmaty, a již ke konci října máme před sebou zákon, který zcela bezostyšně kategorizuje občany podobně, jako to dělali nacisté. Tento dekret navíc rozpoutal a podporoval lavinu udání, z nichž mnohá sloužila jen k uspokojení nenávisti ke konkrétním osobám z čistě sobeckých a právně neodůvodněných motivů.

Dekrety „malý“ a „velký“

Otázka spravedlnosti retribuční justice má mnoho faset a popsat je je velmi obtížné. Činnost mimořádných lidových soudů a Národního soudu v Čechách a jejich slovenských obdob okresních a místních lidových soudů a Národního soudu v Bratislavě lze posuzovat různě podle úhlu pohledu. Soudilo se podle právních norem, jež nevzešly ze zákonodárné moci parlamentu, ale z retribučních dekretů prezidenta republiky, z nichž nejdůležitější byly dva: „Velký retribuční dekret“, tedy Dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, vydaný 19. června 1945,⁶⁶

64 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*, Ústavní dekret prezidenta republiky č. 137/1945 Sb. o zajištění osob, které byly považovány za státně nespolehlivé, v době revoluční, s. 932.

65 Tamtéž.

66 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*, Dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, s. 237.

jenž podle principu právní kontinuity s obdobím první republiky vycházel ze zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. Tento zákon byl reakcí na úspěšný atentát devatenáctiletého anarchisty Josefa Šoupala na československého ministra financí Aloise Rašína 5. ledna 1923. „Malý retribuční dekret“, tedy Dekret prezidenta republiky č. 138/1945 Sb. o trestání některých provinění proti národní cti, vyšel 27. října 1945,⁶⁷ tedy příznačně den před prvním zasedáním Prozatímního Národního shromáždění, jako výsledek tlaku komunistů, kteří měli oprávněnou obavu, že by podobný zákon neprošel parlamentní procedurou. Toto flagrantní opomenutí zákonodárného sboru odráželo politickou realitu, v níž parlament hrál roli pouhého appendixu exekutivy. Daleko větší a dosud historiografy nepřiliš reflektovanou roli na československé politické scéně hrály národní výbory. Ostatně na nich byly závislé i mimořádné lidové soudy.

Musíme ovšem přiznat „malému“ dekretu, tedy Dekretu prezidenta republiky č. 138/1945 Sb. o trestání některých provinění proti národní cti (respektive prováděcím předpisům), jednu výhodu oproti dekretu „velkému“: „Směrnice cosi nabídl a obviněným. Za prvé, případy národní cti se stíhaly na svobodě. Za druhé, oproti rozsudkům lidových soudů bylo rozhodnutí komisí možné napadnout opravným prostředkem. Odvolacím orgánem byly trestní odvolací komise zemských národních výborů v Praze a Brně. Oproti okresním komisím byly tyto komise již obsazovány profesionálními právníky. Zemská zastupitelstva bývala také při rozhodování umírněnější než jednotlivé národní výbory, které byly mnohdy v rukou komunistické strany. A za třetí, obviněný, který byl shledán vinným, mohl hledat ochranu Nejvyššího správního soudu, třebaže tento opravný prostředek neměl ohledně trestu odkladný účinek. Pokus komunistů vyloučit případy provinění proti národní cti z kontrolní pravomoci zmíněného soudu se minul účinkem.“⁶⁸ „Malý“ dekret se oproti „velkému“ lišil rovněž třemi typy trestů: veřejným pokáráním, peněžitou pokutou a vězením či kombinací dvou či všech tří variant.

Pojem národní cti svědčí o nacionalizovaném právu. Tento pojem souvisí s principem kolektivní viny, který sice implicitně, nicméně výsadně prolíná retributivními právními texty. Pandánem provinění proti národní cti je jiný pojem té doby – osvědčení o národní spolehlivosti. To bylo vstupenka mezi společnost občanů, pokud se ovšem o obyvatelích třetí republiky dalo hovořit jako o občanech. Údajné prohřešky proti národní cti v osvědčení o národní spolehlivosti byly účinnou zbraní proti členům těch prvorepublikových stran, které neprošly „ideologickým sítem“ Národní fronty.

Retribuční dekrety byly později, a to dokonce po ukončení retribučního procesu 4. května 1947, „nastaveny“ zákonem č. 33/1948 Sb., z 25. března 1948, jímž se obnovuje účinnost retribučního dekretu a nařízení o lidovém soudnictví a mění

67 Tamtéž, Dekret prezidenta republiky č. 138/1945 Sb. o trestání některých provinění proti národní cti, s. 946.

68 FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, s. 260.

některá jejich ustanovení. Oproti pětičlenným senátům šlo nově o senáty tříčlenné. Pokud však skončilo předchozí řízení, „soudí mimořádný lidový soud v senátech pětičlenných, složených z předsedy, jímž je soudce z povolání, a ze čtyř soudců z lidu. K usnesením, pro něž se podle § 29 retribučního dekretu vyžadují při pětičlenných senátech alespoň 4 hlasy, jest při tříčlenných senátech třeba jednomyslnosti.“⁶⁹ Je otázkou, zda je možno považovat zákon č. 33/1948 Sb. za součást retribučního procesu, když ten skončil 4. května 1947. Tento zákon a všechny jeho důsledky bych spíše řadil do obsáhlé kapitoly třídní justice, která právo jako takové zpolitizovalo na takový stupeň ideologizace, že už mělo málo co společného s právem, jak se mu rozumělo před nástupem komunismu a po něm.

Retribuční soudnictví se opíralo o několik starších norem. Jednak to byl „Zákon, daný dne 23. května 1873, jímž se zavádí nový řád soudu trestního“, další normou byl již zmíněný „zákon ze dne 19. března 1923 na ochranu republiky“.

K oběma zmíněným retribučním dekretům patřilo několik komplementárních dekretů, z nichž jen jeden je signifikantní, ačkoli v pracích o retribuci není příliš zmiňován. Jde o Dekret prezidenta republiky č. 126/1945 Sb. o zvláštních nucených pracovních oddílech z 27. října 1945. Jeho paragraf 1 se odvolává na Dekret prezidenta republiky ze dne 19. června 1945, č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech s tím, že „(1) zřizují se ve věznicích krajských soudů a v trestních ústavech zvláštní nucené pracovní oddíly (dále jen oddíly). (2) Ministr spravedlnosti může pro takové oddíly zřídit též zvláštní tábory a stanovit jejich organizaci.“⁷⁰ Slovenským ekvivalentem bezprecedentního českého dekretu bylo Nariadenie SNR zo dňa 23. augusta 1945, č. 105 Sb. n. SNR, o zriadení pracovních táboroch. Tato právní inovace naléhavě vyžaduje krátký komentář. Termíny „zvláštní tábory“ a „nucené pracovní oddíly“ poukazují ke sféře „zabydlené“ sovětskými gulagy i nacionálněsocialistickými koncentračními tábory (Konzentrationslager, KZ). Koncentrační tábor nebyl jen historickou realitou, ale paradigmatickým, jak to popsal Giorgio Agamben v knize *Homo sacer*. Agamben nespatřuje v koncentračním táboře anomálii, ale naopak „skrytou matici, *nomos* politického prostoru, v němž stále žijeme.“⁷¹ [...] Jelikož byli obyvatelé tábora připraveni o jakýkoli politický status a zredukováni na pouhý život, je tábor také zcela absolutním biopolitickým prostorem, jaký nemá v dějinách obdoby. Je to místo, kde moc nemá před sebou nic jiného než čistý život bez jakéhokoli prostředkování. Proto je tábor paradigma politického prostoru v bodě, kde se politika stává biopolitikou a *homo sacer* virtuálně splývá s občanem. Správná otázka, již je třeba si ohledně hrůz spáchaných v táborech položit, je tedy jiná než pokrytecké tázání, jak bylo možné dopustit se na lidských bytostech tak krutých zločinů. Bylo by

69 Viz <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-33> (citováno k 25. 7. 2023).

70 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*, Dekret prezidenta republiky č. 126/1945 Sb. o zvláštních nucených pracovních oddílech z 27. 10. 1945, s. 928.

71 AGAMBEN, Giorgio: *Homo sacer. Suverénní moc a pouhý život*. OYKOYMENH, Praha 2011, s. 162.

čestnější a hlavně užitečnější identifikovat a pozorně prozkoumat právní procedury a dispozice, jejichž prostřednictvím mohly být lidské bytosti tak beze zbytku zbaveny svých práv, a to do té míry, že jakýkoli skutek, i ten nejhorší, jenž byl na nich spáchán, se již nejevil jako zločin (pak už totiž skutečně bylo možné všechno).⁷²

Dekretem č. 126/1945 Sb. byl uzákoněn zločin, který se jako zločin tvůrcům dekretu zcela jistě nejevil. O to hůře. Jistěže se gulagy a nacionálněsocialistické koncentrační tábory lišily obsahově od dekretálních zvláštních táborů či nucených pracovních oddílů, ale vůbec se nelišily principiálně. Šlo o tutéž věc. I zde byli vězňové redukováni na pouhý život s vyhlídkou na to, že mohou zemřít v důsledku násilí na nich spáchaného či hladem. Právě tento dekret by měl poutat naši nejvyšší pozornost. Zdánlivě byl okrajový ve vztahu k oběma retribučním dekretům, ale vyjadřuje termíny v něm použitými ducha retribuice. Tím je redukce člověka na samu dřev, což je společný jmenovatel jak gulagů a koncentračních táborů, tak zvláštních táborů a nucených pracovních oddílů. Jinými slovy, jedno bezpráví se nahrazovalo jiným. Dekret č. 126/1945 Sb. je nejpříznačnějším a zároveň nejhanebnějším ze všech 144 dekretů. Ale vraťme se k „velkému dekretu“.

Již zmíněný dekret č. 16/1945 Sb. rozlišoval tři kategorie trestných činů. Šlo o zločiny proti státu, zločiny proti osobám a zločiny proti majetku. Do první kategorie patřilo i členství v SS, FS (Freiwillige Schutzstaffeln), Rodobraně, Szabadesapatoku a „jiných, zde nejmenovaných organizací podobné povahy“ (§ 2) se sazbou v rozmezí 5 až 20 let vězení či při přitěžujících okolnostech dokonce 20 let až doživotí. V § 3 byl jiný výčet podobných zločineckých organizací, jako byly NSDAP, SdP (Sudetendeutsche Partei), Vlajka, Hlinkova nebo Svatoplukova garda, s trestní sazbou od 5 do 20 let. V tomto případě šlo o velitele na různých hierarchických úrovních. Kdyby byl po roce 1989 u nás vydán podobný zákon, který by trestal členství exponentů ve zločineckých organizacích KSČ (obdoba NSDAP), Lidových milicích (česká obdoba SA), StB (obdoba gestapa) či SSM (obdoba Hitlerjugend), byla by ve vězení nemalá část populace České republiky.

Nejabsurdnější byl § 4, v němž se praví: „Československý občan, který v době zvýšeného ohrožení republiky (§ 18) v zahraničí rozvracel hnutí, směřující k osvobození republiky Československé v její předmnichovské ústavě a jednotnosti, anebo jinak vědomě poškozoval zájmy republiky Československé, zejména kdo ohrožoval bezpečnost občanů, pracujících pro osvobození republiky doma, se trestá, nedopustil-li se zločinu přísněji trestného, těžkým žalářem od pěti do dvaceti let.“⁷³ Tento nejzákladnější paragraf mířil sice implicitně, ale jinak podle řady zasvěcených svědků, jakým byl například Ján Paulíny-Tóth, místopředseda Státní rady v Londýně, zcela zřetelně proti Benešovým odpůrcům. K potenciálním vězňům

72 Tamtéž, s. 166.

73 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*, Dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, s. 238.

mohli podle § 4 patřit nejprominentnější prezidentovi oponenti, jako byli například československý politik, diplomat a účastník protinacistického odboje Štefan Osuský, československý politik, bývalý ministr podkarpatské autonomní vlády a armádní generál Lev Prchala, „hodnostně nejvyšší voják československé armády v exilu,⁷⁴ který se v okupovaném protektorátu stal jedním ze symbolů odboje“,⁷⁵ a celá řada dalších významných osobností. Mimochodem, právě na poválečném zájmu o generála Prchalu je jasně patrné, jak by dopadli Benešovi kritici ve třetí republice: „Aktivitami Č[eského]N[árodního]V[ýboru] (dle dobové terminologie ‚prchalovců‘) jakožto nepovolené (protirežimní) opozice se intenzivně zabývala poválečná československá zpravodajská služba, některé souhrny v této věci zpracovávaly zpravodajské špičky ministerstva vnitra, jako např. Zdeněk Toman nebo Jindřich Veselý, dochovalo se také nařízení z 12. září 1946 infiltrovat Prchalovy stoupence v Německu československými agenty, které vydal známý komunistický funkcionář (a sovětský agent) Karel Vaš, s několika dalšími souvisejícími dokumenty.“⁷⁶ Paragraf 4 dekretu umožňoval vypořádat se s nepohodlnými oponenty, kteří zejména nesouhlasili s poválečným antidemokratickým vývojem v Československu. Je svým způsobem *pars pro toto* nemalé části retribuční justice, s jejíž pomocí se v řadě případů vyřizovaly spory z doby první republiky.

Paragraf 11 uvozený titulem „Udavačství“ původně nebyl zastoupen v londýnském návrhu tohoto dekretu, což, jak píše ve zmíněné knize americký historik Benjamin Frommer, bylo „ze zpětného pohledu překvapující“,⁷⁷ neboť domácí odboj permanentně vyzýval exilovou vládu, aby udavače varovala před následky jejich činnosti po konci války. Frommer se ovšem zmiňuje ještě o jednom podstatném bodě týkajícím se uvedeného paragrafu: „Paragraf 11 sice kriminalizoval válečné udavačství, avšak dekret neposkytl lidovým soudům obdobný prostředek pro potrestání Čechů, kteří po válce z důvodů osobních či politických křivě obvinili jiné z kolaborace.“⁷⁸ Naopak, zákonem č. 115/1946 Sb. o právnosti jednání souvisících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků z 8. května 1946 byly exkulповány všechny činy, jež by byly trestné, pokud by nebylo tohoto zákona. Mělo se jednat o činy jinak trestné, spáchané na osobách v souvislosti s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků, tedy na „okupantech“ a jejich „spoluvinících“, avšak ve skutečnosti bylo násilí páčáno na československých Němcích bez ohledu na to, zda se provinili, či ne.

74 KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*. Karolinum, Praha 2004, s. 52. Dále k tématu viz CHOLÍNSKÝ, Jan: Lev Prchala – generál nebo voják? Poznámky k činnosti předsedy Českého národního výboru v Londýně v letech 1948–1963. *Paměť národa*, 2019, roč. 15, č. 1, s. 3–18.

75 KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*, s. 53.

76 CHOLÍNSKÝ, Jan: Český národní výbor v Londýně proti vládám československé Národní fronty (vybrané dokumenty z let 1945–1947). *Securitas Imperii*, 2018, č. 32, s. 288–358, konkrétně na s. 293.

77 FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, s. 122.

78 Tamtéž, s. 123.

V § 1 se praví: „Jednání, k němuž došlo v době od 30. září 1938 do 28. října 1945 a jehož účelem bylo přispěti k boji o znovunabytí svobody Čechů a Slováků nebo které směřovalo ke spravedlivé odplatě za činy okupantů nebo jejich pomahačů, není bezprávné ani tehdy, bylo-li by jinak podle platných předpisů trestné.“⁷⁹ Tento zákon, který zahrnoval i dobu od zániku Protektorátu Čechy a Morava až hluboko do obnoveného Československa, byl právem, které dekriminalizovalo kriminální činy.

Již několikrát zmíněný dekret č. 16/1945 Sb. porušoval zásadu *nulla poena sine lege*, tedy žádný trest bez zákona, neboť tato právní norma vyvozovala své znění z dopředu ustavené politické linie a udílela tresty za činy, jež nebyly zločiny v době svého páchání. Dekret stanovoval tresty, jež neměly oporu v trestněprávní tradici (nejen první republiky, ale hlouběji rakousko-uherského práva), na niž se přitom odvolával. Zaváděl dokonce nové trestněprávní instituty jako veřejná poprava oběšením či pracovní tábory. Veřejná poprava „věčného“ náměstka pražského primátora, významného historika, pedagoga na pražské německé univerzitě a mimořádného člena Královské české akademie nauk Josefa Pfitznera, který „byl nejvýznamnějším představitelem moderní německé historiografie v Československu v meziválečném období“,⁸⁰ byla jedním z nejostudnějších jevů retribuice. Ta se některými svými projevy blížila totalitární okupační brutalitě německých bezpečnostních orgánů. Ostatně lidový soud byl jen kalkem německého slova *Volksgericht*,⁸¹ což se neobešlo bez kritiky ze strany novinářů.

Dekretální zákonodárství zavádělo nové podoby trestů i v rámci již zmíněného zákona č. 138/1945 Sb., s názvem Dekret prezidenta republiky o trestání některých provinění proti národní cti, z 27. října 1945 (účinného od 26. listopadu 1945), jenž se zabýval menšími delikty. Novým typem trestu bylo pozbytí občanské cti. V § 1 se hovoří o těch, kdo „nepřistojným chováním urážejícím národní cítění českého nebo slovenského lidu vzbudil veřejné pohoršení, bude potrestán – nejde-li o čin soudně trestný – okresním národním výborem vězením do jednoho roku nebo pokutou do 1 000 000 Kč nebo veřejným pokáráním nebo dvěma nebo všemi těmito tresty“.⁸² Agendu prováděly trestní nalézací komise, které byly zřizovány okresními národními výbory (ONV), na něž byla převedena část soudní pravomoci. Tento „malý“ dekret byl pojmově ještě daleko vágnější než jeho „velký“ předchůdce. Sám

79 Viz <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/zakon-c-115-1946-sb-o-pravnosti-jednani-souvisajicich-s-bojem-o-znovunabyti-svobody-cechu-a-slovaku-8-5-1946/> (citováno k 25. 7. 2023).

80 CHURAŇ, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Sv. II. (N–Ž). Libri, Praha 1998, heslo Pfitzner, Josef, s. 65.

81 Lidový soud, *Volksgericht*, byl ustaven ještě ve Výmarské republice v roce 1919. Šlo do značné míry o reakci na vraždy a jiné zločiny spáchané v Bavorské republice rad neboli sovětskou republikou Bavorska. Hrozba připojení Bavorska k Sovětskému svazu prodloužila existenci lidových soudů až do roku 1924, kdy byly v souladu s Výmarskou ústavou zrušeny. S nástupem nacismu byla v roce 1933 zřízena síť zvláštních soudů (*Sondergerichte*), respektive byl zřízen *Volksgerichtshof* – lidový soudní dvůr, jehož prezidentem se stal nechvalně proslulý Roland Freisler.

82 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*, Dekret prezidenta republiky č. 138/1945 Sb. o trestání některých provinění proto národní cti, s. 946.

ústřední pojem „národní cti“ nebyl zpřesněn, takže jeho výklad mohl být – vlastně v řadě případů i byl – extenzivní. Oproti „velkému“ dekretu však ten „malý“ přece jen upouštěl od některých restrikcí, jak bylo uvedeno na jiném místě.

Retribuční justice v Československu byla hierarchizovaná. Výše postavené než komise jmenované národními výbory, stály mimořádné lidové soudy, jež měly krajské uspořádání a měly statut stanného soudu. Zasedaly v pětičlenných senátech, složených z předsedy, jenž byl soudce z povolání, a ze čtyř laických přísedících. Tyto soudy soudily podle „velkého retribučního dekretu“. Obžalovaní byli krácející na procesních právech, jak již bylo řečeno, především byli zbaveni práva na odvolání a exekuce, pokud byl obžalovaný odsouzen k trestu smrti, se konala do dvou hodin po vynesení rozsudku. Pod agendu Národního soudu, jenž byl ustaven dekretem prezidenta republiky č. 17/1945 Sb. ze dne 19. června 1945 patřily předem specifikované, výlučně české osoby, a to „státní prezident tzv. protektorátu, členové tzv. protektorátních vlád, členové ústředního vedení Vlajky, členové Kuratoria pro výchovu mládeže, členové výboru a činovníci Ligy proti bolševismu, vedoucí činovníci Národní odborové ústředny zaměstnanců a Svazu zemědělství a lesnictví, novináři, kteří propagačně sloužili vládě vetřelců v denním tisku, nebo vůbec osoby, které byly vedoucím postavením v životě politickém, vysokým úřadem, vysokou funkcí velitelskou nebo význačným místem v životě hospodářském vázány být svým spoluobčanům vlasteneckým vzorem, budou souzeni Národním soudem jakožto soudem trestním“.⁸³ Jinak Národní soud fungoval jako soud trestní, ale i jako soud čestný. Zvláštní pozici zaujímal v hierarchii retribučních soudů Mimořádný lidový soud v Praze (1945–1948), který měl nejrozsáhlejší agendu.⁸⁴

Dvojí dualismus

Na Slovensku byl retribuční legislativní rámec odlišný. Slovensko, vzhledem k odlišnému vývoji (na jedné straně Slovenský štát, na druhé Protektorát Čechy a Morava), nepřijalo požadavek či spíše možnost jednotného československého retribučního soudnictví, a tak vznikl v rámci státu retribuční dualismus.⁸⁵ Zákonodárcem na Slovensku byla Slovenská národní rada (SNR). Základní právní normou bylo nařízení SNR č. 33/1945 Zb. o potrestání fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů a o zřízení lidového soudnictví. V prvním oddílu bylo vyjmenováno pět kategorií zločinů/zločinců: „fašistické okupanti“ (mínění cizí státní příslušníci, kteří se provinili rozbitím Československé republiky nebo se účastnili politického, hospodářského či jiného útlaku slovenského národa); „domácí zradcovia“ (česko-

83 Tamtéž, Dekret prezidenta republiky č. 17/1945 Sb. o Národním soudu, s. 269.

84 Ke struktuře a funkci Mimořádného lidového soudu v Praze viz ŠLOUF, Jakub – NĚMEČKOVÁ, Daniela a kol.: *Mimořádný lidový soud (1945–1948). Retribuce jako služební úkol na hraně možností i profesní cti zaměstnanců justice.*

85 MALATINSKÝ, Michal: Slovensko a retribúcia v rokoch 1945 – 1948. *Securitas Imperii*, 2016, č. 28, s. 134–170.

slovenští občané, především členové slovenské vlády, sněmu či exponovaní političtí a hospodářství činitelé); „kolaboranti“ (v nařízení jsou popsány typy a formy spolupráce s německými a maďarskými okupanty a s fašistickým režimem) a „zrada na povstání“ (obecně řečeno maření boje za svobodu Slovenska) a „previnilci fašistického režimu“ (velmi široká kategorie zahrnující zakládání a organizování Hlinkových gard v místním měřítku až po účast ve válce proti Sovětskému svazu). Druhý oddíl stanovuje organizační hierarchii lidových soudů. Na rozdíl od české, respektive československé retribuice se ta slovenská odehrávala dokonce na místní úrovni. Slovenské lidové soudy se zřizovaly v těch obcích, v nichž existovaly místní národní výbory.

Slovenský retribuční proces se lišil od českého právně (jiný zákonný podklad), institucionálně (soudní hierarchie sestoupila až na místní úroveň) a kvantitativně (menším počtem odsouzených i menším počtem trestů smrti). Retribuční dualismus v rámci Československého státu s mnoha odlišnostmi na Slovensku komplikuje výklad, který by vyžadoval komparaci retribuční justice obou částí státu, proto se zabývám, až na výjimky, jen českou částí.

Existoval však ještě jeden dualismus, nikoli národní (česká versus slovenská retribuice), ale kompetenční a koncepční. Šlo o permanentní spor mezi národními výbory a bezpečnostními složkami na jedné straně, tedy komunisty, a soudci a prokurátory na straně druhé, tedy nekomunisty. Národní výbory jako orgány, které v první instanci vyhledávaly přestupce zákonů či braly podněty od občanů, velmi ztěžovaly – nekompetencí, vlivem komunistické propagandy či záměrně – práci soudů. Na stolech soudců se ocitala záplava úředních listin zasílaných národními výbory, které nemohly být soudy použity, protože v nich chyběly klíčové informace – například často nebylo zřejmé, z čeho byl přestupce obviněn –, a které měly často jen podobu pouhých dohadů, nebo šlo o informace z druhé ruky. Pro soudní řízení bylo důležité vyšetřování svěřené vyhledávacím komisím okresních národních výborů, neboť jejich zjištění mohlo ovlivňovat verdikt mimořádných lidových soudů. Vyšetřovací komise, které na základě svých poznatků předávaly podezřelé soudům, byly složeny podle politického klíče na půdorysu Národní fronty. Jejich častou charakteristikou byla někdy až groteskní nekompetentnost daná nejen absencí právního vzdělání, ale také účelovostí, s níž se její členové dávali do služeb spravedlnosti.

Národní výbory navíc měly, jak již bylo několikrát řečeno, ještě jednu funkci: navrhovaly laické přísedící do vznikajících mimořádných lidových soudů. Laicizace retribuční justice vnášela, zejména v prvních měsících, do rozhodování soudů zmatek, nekompetentnost, otvírala prostor politickým zájmům, tím spíš, že laičtí porotci byli zástupci jednotlivých povolených stran, a často hrály svou roli zcela soukromé zájmy některých přísedících. Tím obdivuhodnější je snaha a dobrá vůle profesionálních soudců „stavět hráz“ proti často ničivé síle laických porotců.

Okresní národní výbory měly rovněž právo, jak již bylo řečeno, ukládat podle „malého retribučního dekretu“ tresty vězení do jednoho roku, pokuty do jednoho milionu korun nebo veřejné pokárání za nepřístojná chování urážející národní cítění českého nebo slovenského lidu. Matérii dodávaly okresním národním výborům trestní nalézací komise místních národních výborů. Tato kompetence správního, navíc revolučního orgánu byla radikálním zásahem do základního práva na přístup k nezávislému a nestrannému soudu. Trestní nalézací komise národních výborů navíc podléhaly ministerstvu vnitra, které patřilo komunistům. Šlo tedy často o zmanipulované procesy, opět v příkrém kontrastu k rozhodnutím MLS. Na jednu stranu tedy byla nemalá část jurisdikce přesunuta ze soudní sféry na správní orgán, tedy na národní výbory, na stranu druhou právě „malý retribuční dekret“ posiloval pravomoci těchto výborů. Ty navíc zasahovaly i do rozhodování MLS, neboť lidové soudy byly závislé na trestních nalézacích komisích národních výborů, které shromažďovaly udání, vyslyšaly podezřelé a rozhodovaly o tom, které případy budou postoupeny žalobci a které odloženy. Byly tak dokonce zvýhodněny na úkor soudců a státních zástupců, kteří nemohli v odůvodněných případech propustit vyšetřovaného, ani případ odložit. Toto zrevolucionizování soudního systému, respektive přesunutí části jeho kompetencí do kompetencí správních orgánů bylo něco dříve nemyslitelného. Řečeno slovy Gustava Radbrucha šlo o „unrichtiges Recht“, tedy nepatřičné právo. Tento pojem souvisí se známou Radbruchovou formulí, jež zní: „Konflikt mezi spravedlností a právní jistotou lze patrně řešit jen tak, že pozitivní právo, zajišťované předpisy a mocí, má přednost i tehdy, když je obsahově nespravedlivé a neúčelné, to ovšem vyjma případu, kdy rozpor mezi pozitivním zákonem a spravedlností dosáhne tak nesnesitelné míry, že zákon jako ‚nepatřičné právo‘ (unrichtiges Recht) musí spravedlnosti ustoupit.“⁸⁶ Přirozenoprávní profil práva, vnesený do dekretální tvorby prezidenta republiky a ještě více do způsobu aplikování tohoto práva v rámci retribucí, byl v příkrém rozporu s Benešovou tezí o právní kontinuitě s první republikou. Pokud by se postupovalo podle pozitivněprávního hlediska, nebyl by možný tak hluboký rozvrat právního systému třetí republiky.

Ústavním dekretem prezidenta republiky č. 1/1945 Sb. o nové organizaci vlády a ministerstev v době přechodné z 2. dubna 1945 byla kodifikována státní správa, v jejímž čele stálo 17 ministerstev,⁸⁷ z nichž ministerstvo vnitra patřilo k těm klíčovým. Díky jeho obsazení komunistou Václavem Noskem se z něj stalo nebezpečné ohnisko komunistické moci. Bylo to právě Noskovo ministerstvo, které účinně torpédovalo snahu soudců soudit podle práva. Státní bezpečnost (StB) byla od převratu 14. ledna 1946 výlučně komunistická a Sbor národní bezpečnosti (SNB) byl silně komunisty infiltrován. Než byly soudu předány vyšetřované osoby, ocitly

86 RADBRUCH, Gustav: *O napětí mezi účely práva*. Wolters Kluwer, Praha 2012, kapitola Zákonné ne-právo a nadzákonné právo, s. 130.

87 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*, Ústavní dekret prezidenta republiky č. 1/1945 Sb. o nové organizaci vlády a ministerstev v době přechodné, s. 206.

se v soukolí výsledků řízených pracovníky Bezpečnosti. Tyto orgány se postupně připodobňovaly sovětským vzorům a anticipovaly tak pozdější „nebezpečnou bezpečnost“.⁸⁸ K podstatné reorganizaci ministerstva vnitra došlo v průběhu července 1945. Ministerstvo bylo rozděleno na prezidium, kabinet ministra a do zvláštních složek a pěti odborů: Odbor pro otázky zákonodárství a organizace veřejné správy; Odbor pro orgány všeobecné veřejné správy; Odbor pro finanční a personální věci, komunální a věci sociální; Odbor personální a nakonec klíčový Odbor pro veřejnou bezpečnost. Právě tento odbor a Odbor politického zpravodajství výrazně ovlivňovaly předběžnou fázi retribučních procesů, tedy vyšetřování podezřelého, kdy dokonce docházelo k používání spektra násilných metod. V září téhož roku přibyl k dosavadním pěti odborům ještě Odbor pro státní občanství a vedení matrik. Mimo působnost šesti odborů patřily Odbor politického zpravodajství, správa archivu, tiskárny ministerstva a Úřadu pro osídlování.

V čele Odboru pro politické zpravodajství (odbor Z) stál od 10. dubna 1945 plukovník, později brigádní generál Josef Bartík. Toho vystřídal Bedřich Pokorný. Státní bezpečnost postupně vznikla během roku 1945 a k její hlavní náplni v letech 1945–1947 patřila právě retribuce.⁸⁹ Zatímco soudy podle zjištění řady autorů postupovaly korektně v rámci toho, co jim umožňovaly časové restrikce, bezpečnostní orgány se dopouštěly násilných přehmatů, v řadě případů bylo součástí jejich vyšetřovací praxe i mučení. V literatuře je v této souvislosti často zmiňován případ dvou příslušníků národní bezpečnosti Ladislava Čadka a Josefa Volfa, kteří měli použít při výslechu násilí.⁹⁰

Obě instituce, tedy jak národní výbory, tak Bezpečnost, představovaly stát ve státě *sui generis*. A v obou případech byly téměř zcela v rukou komunistů. Mocenskou protiváhu ztělesňoval soudní systém včetně žalobců, který byl ovšem v nedobré personální i organizační kondici, takže se dostával vůči národním výborům a Bezpečnosti do defenzívy. Proto je třeba retribuční proces chápat jako výsledek spolupůsobení obou složek. Soudní systém, který držel do jisté míry „právo nad vodou“, byl pod stálým a neúprosným tlakem komunistů.

Stát byl vlastně dualismem soudní moci na jedné straně a bezpečnostních složek pod kontrolou komunistů na straně druhé. Někde uprostřed stála vláda, jež se dostávala stále více pod vliv komunistů. Soudní moc ovšem tahala za kratší část provazu, zatímco Bezpečnost třímala ten delší, takže v zápolení o moc byla velká disproporce. V této souvislosti se domnívám, že moc komunistů v třetí republice byla daleko větší, než jak ji traktují dosavadní práce historiků. Centrem politické moci bylo ministerstvo vnitra, platforma Národní fronty byla rovněž ovládána komunisty, obě socialistické strany, tedy národní socialisté a sociální demokraté,

88 KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost. Historie působení StB jako mocenského nástroje KSČ 1948–1956*. Kniha Zlín, Zlín 2021.

89 V dosahu mých znalostí téma podílu Státní bezpečnosti na retribučním řízení není zpracováno.

90 Případ popsán in: FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, s. 165.

byly ve vleku komunistů a totéž vlastně platí i pro lidovce a všudypřítomný tlak Sovětského svazu nenápadně formoval Československo ke svému obrazu. Bylo vůbec možné se z ocelového sevření komunisty vymanit, tím spíš, že nekomunistické strany byly pouhým přívěskem komunistické strany?

Dobrym příkladem defenzivy nekomunistických stran jsou záznamy ze schůzí vlády. Na nich se dostávali ministři spravedlnosti (Jaroslav Stránský duben–listopad 1945 a Prokop Drtina listopad 1945 – únor 1948) pod palbu komunistů, z nichž nejagilnější byl ministr informací Václav Kopecký. Přitom komunisté programově takticky nestáli o místo ministra spravedlnosti právě kvůli nepopulárním a složitým retribučním (nemalá část populace žádala přísnější tresty, než dovolovaly oba retribuční dekrety). Snad bylo řadě občanů tehdejšího Československa jasné, že kritika komunistů zaměřená na Stránského a později Drtinu je licoměrná, ale patrně ve veřejnosti převládala nálada „trestu za každou cenu“, čehož dovedli komunisté mistrně využívat. Obsadit ministerstvo spravedlnosti nekomunistou byl od komunistů taktický tah. Mohli se snadno v očích veřejnosti zprostit viny za neutešený stav justice i za průběh retribucí a zároveň mohli z „opozice“ lacině a bez podkladů tento resort kritizovat. Přes všechnu kritiku komunistů a navzdory katastrofálnímu stavu justice po stránce hmotné i personální retribuční soudy soudily uvážlivě a pečlivě, jak dokládá např. disertační práce Petry Fenikové na příkladu procesu s Augustinem Přeučilem: „Případ Augustina Přeučila je ukázkou svědomité a pečlivé práce jak veřejné žaloby působící při MLS, tak rozhodující senátu MLS samotného. Veřejný žalobce několik měsíců shromažďoval důkazní materiál. Zejména složité bylo dohledat svědky, a to jak ve prospěch obžaloby, tak i ty navržené obhajobou. Soud byl postaven před nelehký úkol, kdy obžalovaný uváděl hned několik verzí, jak se události mohly udát. Senát MLS a veřejný žalobce nerezignoval při dokazování viny či nevinu na přijetí jedné z nejpravděpodobnějších verzí pouze na základě svého uvážení. Naopak, zejména ve smyslu zachování práv obžalovaného provedl celou řadu důkazů, které nade vši pochybnost vyvracely různé verze obžalovaného, jež uváděl ve snaze vyvinut se nebo dosáhnout zmírnění trestu.“⁹¹ Proto je třeba pečlivě rozlišovat mezi soudní praxí MLS, která, jak vyplývá z řady jiných publikovaných případů, byla právně korektní, a dokonce šla nad rámec stanovený retribučními dekrety, a politicky účelovou prací vyhledávacích komisí a bezpečnostních orgánů. Jak uvádí Petra Feniková na závěr své práce: „Z perspektivy retribuční justice byla národní očista velmi složitým a komplikovaným úkolem, který stavěl celý justiční aparát před řadu obtížně řešitelných administrativních, logistických, personálních i morálních problémů.“⁹² Posuzujeme-li tedy retribuční z pohledu dodržování práva, můžeme z řady publikovaných i nepublikovaných prací (jimiž jsou různé diplomové a disertační práce, jež jsou snadno dohledatelné,

91 FENIKOVÁ, Petra: *Činnost mimořádných lidových soudů v období let 1945–1948* (Disertační práce). Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2020, s. 172–173.

92 Tamtéž, s. 216.

a není tedy třeba uvádět jejich soupis), konstatovat, že navzdory politickým tlakům, nezákonnostem bezpečnostních sil a obstrukcím národních výborů⁹³ „se pracovníci soudů snažili v podmínkách zrychleného retribučního soudnictví držet svých dosavadních profesních zvyklostí, které napomáhaly ke spravedlivému rozhodování a tvořily obranu proti tlakům veřejnosti či politických elit na rozhodování nezávislosti soudů“.⁹⁴ Zmíněná práce vycházela ze studia spisové dokumentace a ze spisů vyplývá snaha nepřihlížet k politickým požadavkům a tlakům komunistů i médií a místo toho soudit v souladu s tehdejší legislativou. Z této práce a řady dalších vyplývá, že retribuční soudy dodržovaly procesní práva daná zákonem. Jenže to je jen jedna stránka věci.

Přihlédneme-li k výše zmíněným revolučním přesunům pravomoci soudů do kompetence národních výborů, jakož i k dalším právním inovacím, můžeme retribuční systém chápat jako zradikalizování soudnictví.

Pokud bereme v potaz souvislost retribuční justice a justice komunistické, pak je třeba zdůraznit, že přestože se komunisté nepodíleli na dekretální tvorbě londýnské vlády, vypracovali navzdory tomu těsně před vyhlášením Košického vládního programu vlastní verzi retribučního dekretu. Ten naštěstí přijat nebyl, ale přesto je dobré ho pro pochopení kontextu retribucí znát: „Není nijak překvapující, že tento komunistický návrh ponechával soudům daleko větší volnost při rozhodování o vině. Kriminalizována byla služba v cizím vojsku, včetně situace, kdy dotyčný nedezertoval, i když byl ke službě přinucen. Návrh výslovně trestal také ty, kteří nepříteli podporovali ‚finančně‘, avšak zároveň vyjímal příslušníky ‚pracujících vrstev, kteří nevolně sloužili okupačnímu a válečnému stroji, aby uchovali životy a živobytí‘. Nakonec návrh zmocňoval národní výbory, aby vytvořily mimořádné lidové soudy během osvobození země.“⁹⁵ V komunistických návrzích retribuční justice jsou již naryšované siločáry budoucí třídní justice.

Za poválečný vývoj v Československu však tolik nemohl nastolený model retribučního práva s výhradami již vyslovenými jako skutečnost, že komunistická strana s Moskvou za zády využívala retribucí k likvidaci politických oponentů a k postupnému přebírání moci,⁹⁶ respektive k razantní destrukci zbytků demokracie, které národněsocialistické revoluční Československo ještě v sobě mělo. Retribuce byly kolbištěm, na němž se odehrával zápas mezi soudci retribučních soudců, kteří respektovali právní tradice první republiky, a radikalizovanými bezpečnostními složkami státu, majícími oporu v ministerstvu vnitra Václava Noska. Komunistům nešlo ani tolik o potrestání nacistů a jejich kompliců, jako spíše o to co nejvíc získat z retribučních procesů pro sebe. V tomto směru byla pro ně výhodná retroaktivita, protože ta otevírala excesům a přehmatům dveře dokořán.

93 Zde je citelná absence práce, jež by se věnovala tématu působení národních výborů z hlediska jejich role v retribučním procesu.

94 FENIKOVÁ, Petra: *Činnost mimořádných lidových soudů v období let 1945–1948*, s. 216.

95 FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, s. 110.

96 Podíl komunistické strany na retribučních je stále dezideratem.

Retroaktivita retribučního dekretu tedy na jedné straně umožnila efektivně postihovat například příslušníky gestapa i jejich donašeče, příslušníky SS, SD a jiných zločineckých organizací, na druhou stranu některé sporné paragrafy dekretu umožnily komunistickým bezpečnostním službám pohnat před soud osoby, jejichž jediným „proviněním“ bylo, že nesouhlasily s okleštěnou vládou Národní fronty, a tudíž šlo o osoby, které se z trestněprávního hlediska ničeho nedopustily. Platforma Národní fronty, sama o sobě popírající stranický pluralismus, pak přinášela nesčetné příležitosti, jak se vyrovnat s představiteli stran prvorepublikového spektra, zejména pak agrárníky. Nesmíme zapomínat, že ve třetí republice byla mezistranická soutěž v rámci Národní fronty silně omezena či spíše absentovala vůbec. Národněfrontovní model se přes existenci pěti stran, tedy včetně slovenské Demokratické strany, podobal monocentrickým politickým zřízením, neboť soutěž mezi nimi nahrazovala proklamovaná státní jednota, představovaná Národní frontou. Už sama její existence jako povinné báze pěti povolených stran činila ze zdánlivé stranické plurality státní monolit. Stranický systém je „systémem interakcí vyplývajícím z mezistranické soutěže“.⁹⁷ To ale neplatí pro třetí republiku, neboť Národní fronta byla jakousi státostranou, stojící nad pětici stran, jejichž domnělá autonomie byla jen fikcí. Pod slupkou Národní fronty totiž byla rozhodující síla a tou byla komunistická strana, která se opírala o moc Sovětského svazu. Navíc pro třetí republiku byl příznačný rys, který v jiné souvislosti popisuje italský politolog Giovanni Sartori, když říká o státostraně, že potřebuje „všudypřítomně politizovanou společnost“,⁹⁸ a touto společností třetí republika byla. Ostatně všudypřítomně politizovanou společností byl komunistický režim až do roku 1989.

Právní a správní struktura Protektorátu Čechy a Morava

Retroaktivita retribuční byla nutným zlem, co však bylo zlem nikoli nutným, byla uměle konstruovaná právní kontinuita s první republikou. Ta byla výsledkem Benešova politického voluntarismu, jímž se Beneš chtěl stát opět tím, kým byl dříve, než sám abdikoval. Ani nulita Mnichovské dohody přece nemohla smazat tento fakt stejně jako existenci druhé republiky a protektorátu. Čistě chronologicky navazovaly dekrety prezidenta republiky, a tudíž i retribuční justice, na právní poměry za války. Ústavněprávní rámec nově vzniklého okupačního politického útvaru Protektorát Čechy a Morava tvořil Výnos vůdce a říšského kancléře ze dne 16. března 1939 (Erlaus der Führers und Reichskanzlers vom 16. März über das Protektorat Böhmen und Mähren). Tento ústavněprávní akt zároveň recipoval tu část prvorepublikového práva, která podle článku 12 Výnosu neodporovala „smyslu převzetí ochrany Německou říší“.⁹⁹ Tento právní stav nepřerušilo ani převzetí moci

97 SARTORI, Giovanni: *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. CDK, Brno 2005, s. 55.

98 Tamtéž, s. 53.

99 MARŠÁLEK, Pavel: *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupač-*

v protektorátu německou armádou 26. dubna 1945. Změna byla pouze personální, když K. H. Franka nahradil polní maršál Ferdinand Schörner.

Obnova státu v předmnichovských hranicích byla vázána na Benešovu tezi o uznání právní kontinuity s první republikou, jež se opírala mimo jiné o argument, že „mezinárodněprávně a politicky existuje stát Čechů a Slováků dále, zvláště když se nacisté podle něho nemohli dovolávat ani obyčejové normy mezinárodního práva o debelaci (*debellatio*), protože jim nebyla předána část čs. zastupitelských úřadů. Navíc ostatní velmoci podaly proti jejich agresivnímu počínání protest, tj. právně nově vzniklý stav neuznaly.“¹⁰⁰ Teorie právní kontinuity se opírala o nulitu Mnichovské dohody, která byla podle Beneše argumentačně podepřena tím, že byla dohodnuta a signována bez zástupců Československa a byla dojednána proti právní zásadě *res inter alios acta, alteri nocere non debet*, tedy volně přeloženo, co jedni sjednají, nesmí škodit druhým. Odmítnutí platnosti Mnichovské dohody znamenalo v Benešových intencích automaticky i „uznání kontinuity Benešovy prezidentské funkce“.¹⁰¹ Věc ovšem byla komplikována tím, že obě směřodatné velmoci, tedy Velká Británie a Francie, uznaly v květnu 1939 *de facto* Slovenský štát.¹⁰² Teorii právní kontinuity hatily i další skutečnosti – uznání Slovenského štátu Sovětským svazem *de iure* a zavření československé ambasády v Moskvě v prosinci 1939. Revokace smlouvy přitěžující Benešově věci bylo dosaženo až později (Velká Británie 5. srpna 1942, Francie 29. září 1942).

To, že byla v mezinárodním měřítku uznána nulita Mnichovské dohody, automaticky nezakládá fikci právní kontinuity s první republikou. Proto bylo nutné vydáváním dekretů tuto vratkou situaci zaretušovat. Dekretální smršť pak byla ustavující instancí, která legitimovala právní kontinuitu, ačkoli její právní stránka byla a je sporná. Legální statut dekretů měla nastolit ratihabice, tedy včlenění do souboru zákonů. Celistvost právní kontinuity poválečného Československa s ústavním dokumentem z roku 1920 narušila Slovenská národní rada, která recipovala tu část právních norem Slovenského štátu, jež nekolidovala s právními předpisy Československa.

Ale co je nejdůležitější a nejkontroverznější, je Benešovo okleštění Československa „darem“ podkarpatské části státu Sovětskému svazu. Jak se mohl prezident domáhat obnovení Československa v předmnichovském rozsahu, když jej sám svévolně zničil? Tento skandální čin bychom mohli chápat jako zločin velezrady podle § 67, odstavec 1 Ústavní listiny z roku 1920, když šlo o první hmotněprávní akt radikálního vazalství vůči totalitárnímu stalinskému státu, jak již bylo ostatně řečeno.

Obecnějšímu souhlasu s Benešovou právní kontinuitou oponovali někteří stoupení brněnské normativní školy a z pragmaticko-revolučních důvodů rovněž ně-

ního režimu v českých zemích 1939–1945. Karolinum, Praha 2002, s. 17.

100 Tamtéž, s. 167–168.

101 Tamtéž, s. 168.

102 Slovenský sněm vyhlásil Slovenský štát 14. 3. 1939.

kteří komunisté.¹⁰³ Bohužel fikce právní kontinuity je v obci historiků natolik rozšířená, že tento omyl bude „strašit“ v knihách i statích patrně ještě hodně dlouho.

Zrod retribuice z ducha protektorátu?

V těchto složitých poměrech se zrodila retribuční „spravedlnost“, která nejen nastolila „normální“ politickou, sociální a ekonomickou realitu poválečného Československa, ale byla jedním ze znaků, že třetí republika byla svázána s protektorátní atmosférou pomsty a strachu. Retribuce nešťastný konglomerát národní a sociální revoluce, zčásti importovaný ze Sovětského svazu, zčásti zrozený z nebezpečné aliance socialistických stran (komunistická strana, národně socialistická strana a sociální demokraté), ještě umocnila.

Před retribučními soudy stanuli nejen exponenti protektorátu, jako byli Karl Hermann Frank nebo Kurt Daluge. Z opačného spektra byli souzeni lidé, kteří měli významný podíl na prvním odboji, jako byl Richard Bienert, prezident zemské správy, jenž byl v září 1939 zatčen gestapem. Bienertovo působení v protektorátní vládě bylo činností prvorepublikového byrokrata v dobrém slova smyslu. Komunistům nejméně vadilo právě to, že Bienert byl prvorepublikový byrokrat a vysoce postavený policista, který měl zásadní vliv na formování předválečného četnictva. Právě na Bienertově příkladu můžeme vidět, že komunistům nevadila kolaborace, jak již bylo řečeno, s nacistickými bezpečnostními orgány či dokonce příslušnost k nim, jako tomu bylo u šéfa kladenské SD Maxe Rostocka (1912–1986),¹⁰⁴ který se účastnil vyvražďování v Lidicích, ale vadil jim prvorepublikový úspěšný, vysoce postavený policista a byrokrat, který v rámci svých možností sloužil svému národu. Bienert byl odsouzen ke třem letům odnětí svobody navzdory mnoha výpovědím o jeho národní zachovalosti, řečeno dobovým žargonem. Mezi jinými svědky, kteří svědčili v jeho prospěch, byl i předseda České národní rady Albert Pražák.

Samostatnou kapitolou je retribuice uplatněná na členy protektorátní vlády a některé členy vlády Beranovy včetně Rudolfa Berana.¹⁰⁵ Před retribučním soudem tak stály osobnosti první republiky: významný konstitucionalista, docent a později i mimořádný profesor Masarykovy univerzity, autor řady odborných knih z oblasti práva Jaroslav Krejčí, odborník na finance a ministr financí Hodžovy vlády Josef Kalfus, který ve své funkci ministra financí protektorátní vlády účinně bránil řadě finančních opatření, vynucovaných okupační mocí: „V době největšího ohrožení republiky převedl část státního majetku z Anglobanky, Škodovky a Zbrojovky do

103 Více k problematice právní kontinuity i několika jejím nepřátelům viz výše citovaná kniha MARŠÁLEK, Pavel: *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*, kapitola Faktická obnova republiky a otázka právní kontinuity, s. 177–185.

104 Max Rostock byl agentem Státní bezpečnosti od roku 1958, předtím mu udělil milost prezident Antonín Zápotocký. PLACHÝ, Jiří: *Případ Fritz. Válečný zločinec Max Rostock jako agent StB*. ÚDV, Praha 2002.

105 K tomu viz vynikající a rozsáhlá kniha ROKOSKÝ, Jaroslav: *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany*. ÚSTR – Vyšehrad, Praha 2011.

rukou soukromých hospodářských skupin, tedy spořitelén, pojišťoven a družstev. [...] Kalfus také bojoval za zaplacení vojenského materiálu v hodnotě 500–600 milionů korun, který byl Němcům dodán. Argumentace, že materiál byl zakoupen ještě před zřízením protektorátu a že Čechy a Morava nejsou ve válečném stavu s Německem, a nejsou proto kořistí Německa, však nebyla úspěšná. Kalfus bránil i celnímu zapojení, k němuž došlo v roce 1940. Žádal o odklad tohoto opatření na dobu vhodnější. [...] Podle svědecké výpovědi dr. Vladimíra Vybírala, přednosta studijního oddělení ministerstva financí, Kalfus od počátku protektorátu vyvinul spontánně obrannou činnost směřující proti okupantům, tuto činnost organizoval v ministerstvu financí i mimo toto ministerstvo. Tato obranná práce se týkala jak restriktivních požadavků okupantů proti veřejné správě, tak i proti jejich programu finančního přizpůsobení, jež se mu podařilo protahovat, oddalovat a mařit. [...] Kalfus byl také ve styku s různými skupinami odboje, dával jim zprávy prostřednictvím spojek a podporoval je v odboji, jak mohl. Posledních čtrnáct dnů před 5. květnem vešel v přímý styk s náčelníkem štábu, který vedl vojenské povstání od 5. do 8. května 1945.¹⁰⁶ Kalfusovo jednání popsané Evou Janečkovou je příkladem toho, že členové protektorátní vlády nebyli, až na výjimky, kolaboranti, naopak, že v rámci tísnivých okolností okupace se snažili, stůj co stůj, uhájit hranice autonomie, dané ústavněprávními pravidly protektorátu. Dále to byl železniční odborník Jindřich Kamenický, ministr železnic v letech 1941–1945, či již zmíněný Richard Bienert. Bylo jasné, že vysoce exponované funkce v protektorátní vládě povedou k odsouzení, aniž by se blíže zkoumala tenká hranice mezi „prací pro národ“ a kolaborací s okupanty. Proces s aktivistickými novináři byl naproti tomu veden proti skutečným a horlivým kolaborantům, kteří pomáhali okupantům šířit nebezpečnou propagandu.

Podobné nesrovnalosti, tedy skutečnost, že nebyla dodržována právní fikce rovnosti před zákonem, ukazují, že jakkoli se soudci MLS snažili uplatňovat zákony v právních tradicích první republiky, výsledek tomu mnohdy neodpovídal. Navíc byly problematické samy dekrety, podle nichž se soudilo. Do praxe retribučních soudů se zejména na začátku promítala černobílá optika, která rozlišovala vinu či nevinu nikoli podle skutkové podstaty, ale podle politického rozlišování přítel–nepřítel. Jeden z důvodů tohoto stavu uvádí Eva Janečková: „K rozmělnění chápání toho, kdo je či není zrádce a kolaborant, přispíval i dekret č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti. Podle něj měl být potrestán každý, kdo v době zvýšeného ohrožení republiky ‚nepřístojným chováním, urážejícím národní cítění českého nebo slovenského lidu vzbudil veřejné pohoršení‘. [...] O příslušnosti k tomuto dekretu navíc nerozhodovali školení právníci, ale soudci z lidu, protože řízení probíhalo před trestními nalézacími komisemi národních výborů. Není divu, že byl tento vágně formulovaný dekret spojen s udáváním, vyřizováním

106 JANEČKOVÁ, Eva: *Proces s protektorátní vládou*. Libri, Praha 2012, s. 69–73.

osobních účtů a dalšími praktikami, které často neměly s konkrétními proviněními nic společného, nicméně řadě nevinných lidí vpálily cejch kolaboranta a zrádce národa. Tato označení se pak stávala spíše politickou zbraní a široce používanou urážkou nežli označením jednotlivce náležejícího k nějaké jasně definované množině provinilců.¹⁰⁷

Čtyři problematické rysy retribučního zákonodárství

Nakonec shrnu problematické rysy retribučního zákonodárství a posléze přejdu k poslednímu tématu statě: k otázce viny z hlediska retribucí.

Zaprvé byly retribuční z hlediska geneze a zákonodárné legitimitosti problematické už způsobem svého vzniku. Dekretální charakter právního rámce neumožňoval vtělit do retribučních norem pojistky, které by zamezily excesům. Celá řada do té doby nepřipustných (vyjma samozřejmě období druhé republiky a protektorátu) prvků, jež byly hrubou suspenzí právních principů, činila retribuční dekrety účelově politickým právem.

Zadruhé šlo o retroaktivitu, jež je v tradici evropského práva nepřipustná, ovšem s jednou významnou výjimkou, a to je trestní stíhání pachatelů válečných zločinů a zločinů proti lidskosti. Zásada *lex retro non agit* – zákon nepůsobí zpětně – byla v moderním právu záповědí, jež byla zásadní. Ačkoli je tento princip připisován dokonce i některými současnými právními autory římskému právu, je tato zásada daleko mladšího data. Původcem této maximy byl patrně polský znalec římského práva Stanisław Wróblewski (1868–1938). Má to své logické důvody. Nelze trestat někoho z činu, který v době jeho spáchání nebyl kodifikován v trestněprávních souvislostech jako zločin. Retroaktivita, pokud se aplikuje na soudní praxi, rozkolísává každý právní systém. Ačkoli důvody pro její zavedení do retribuční praxe byly praktické, tedy dostat před soud pachatele, jejichž činy byly natolik excesivní, že předchozí právo s ničím takovým nepočítalo, výsledek byl rozkladný ve vztahu k právu, což se velmi hodilo komunistům. Retroaktivita má ale ještě jeden důležitý aspekt, který je dobře patrný v latinském diktu *lex prospicit, non respicit* – zákon se dívá dopředu, nikoli dozadu. To je nesmírně důležitá zásada, chrání každou společnost, aby se nestala Lotovou ženou, tedy aby se neproměnila v solný sloup, neschopný dalšího života. Právo má nastolovat novou skutečnost, která je vystavěna na negaci činu, který byl spáchán v rozporu se zákonem. Toto popření má za účel předejít v budoucnu podobným situacím. Je to tedy pohyb dopředu. Právo, které je upřeno dozadu, konzervuje uměle *status quo*. To je myslím ten nejdůležitější argument proti retroaktivitě či obecněji řečeno proti minulostnímu pojetí práva; právo má mít rozměr budoucnostní – může být spravedlivé jenom tehdy, přihlíží-li k budoucnosti. Nebo jinak: „Spravedlnost je bytostně budoucností, protože rozrušuje

107 JANEČKOVÁ, Eva: *Novináři „aktivistické sedmičky“ před Národním soudem*. Západočeská univerzita, Plzeň 2016, s. 23.

petrifikovaný stav věcí. Je z povahy sebe samé subverzivní, ale zároveň udržující stávající stav, pokud to vyžadují okolnosti. Podvrací vše stávající, ale když se její požadavky stanou stavem, je to spravedlnost, která boří to, co sama vytvořila.¹⁰⁸

Zatřetí šlo o zákony (hovoříme o dekretech, které fundovaly retribuční justici) vytvořené *ad hoc*, tedy o zákony, které jimi nejsou z toho důvodu, že postrádají podstatný znak každého zákona, a tím je jeho univerzalita, pokud se ovšem pohybujeme na půdě evropského práva 20. století s jeho přirozenoprávní tradicí. Zpolitizované a ideologizované retribuční zákony jsou „divokými“ zákony stejně jako praxe, v níž si zášť uzurpuje místo rozvážné spravedlnosti.

Začtvrté šlo o odplatu, nikoli o uvedení do stavu, jenž by navázal na stav věcí v době, než došlo k narušení geopolitické integrity státu za druhé republiky a než došlo k okupaci a vytvoření protektorátu. To, že šlo o odplatu, mělo být maskováno Benešovou teorií o kontinuitě s první republikou. Prezidentovou snahou však ve skutečnosti nebylo ústavní navázání na první republiku, ale naopak šlo o vytvoření národněsocialistického státu silně závislého na Sovětském svazu. Bylo to uplatnění *ius talionis*, práva odplaty. Odplata a resentment vedou k pojetí práva, jež znamená „posvětit mstu jménem spravedlnosti – jako by spravedlnost byla v zásadě jen rozvinutím pocitu ublížení – a spolu se mstou dodatečně napravit pověst všem reaktivním afektům“.¹⁰⁹ Reaktivní ve vztahu k retribučním znamená reagovat na zlo zlem, které by mělo přebít zlo spáchané. Znamená to neschopnost odpoutat se od lepkavého zla, zůstat na jeho úrovni, nepřenést se přes něj z výšin odpoutání.

Msta se příznačně projevuje patetickým jazykem, což je případ preambule dekretu č. 16/1945 Sb., kde se emfází nastiňuje stav, který má být odsouzen, čehož lze docílit věcným stylem, který lépe pojmenovává sebehrůznější stav než emfatický popis: „O přísnou spravedlnost volají neslychané zločiny, kterých se dopustili nacisté a jejich zrádlní spoluvníci na Československu. Porobení vlasti, vraždění, zotročování, loupení a ponižování, jehož obětí byl československý lid, a všechna ta stupňovaná zvěrstva, kterým bohužel pomáhali nebo asistovali i zpronevěřivší se občané českoslovenští, z nichž někteří zneužili při tom i vysokých úřadů, mandátů nebo hodností, musí dojít zaslouženého trestu bez průtahů, aby nacistické a fašistické zlo bylo vyvráceno z kořene.“¹¹⁰ Používat v preambuli, jež má být věcná, emotiva¹¹¹ jako „zvěrstva“ už napovídá tomu, jak nevěcně mohou soudit příslušné instituce. Účelem trestu je ochrana, ta se vždy týká všech, pokud je dodržována fikce rovnosti před zákonem, nikoli odplata, která je selektivní a vždycky implikuje odvetu za odvetu.

108 JANATA, Michal: *Nezavršitelnost spravedlnosti*. Sociologické nakladatelství – Malvern, Praha 2020, s. 39.

109 NIETZSCHE, Friedrich: *Genealogie morálky*. OIKOYMENH, Praha 2019, s. 60.

110 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty, Dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech*, s. 237.

111 Emotivum je slovní výraz, který preferuje citovou složku před kognitivní.

Otázka viny

Na začátku jsem připomněl tři deklarace mezinárodního významu, které předcházely retribučním v jednotlivých zemích. Je však třeba na závěr zmínit jedno dílo, jež mělo či spíše mohlo mít v raných poválečných letech zásadní význam. *Otázka viny* (*Schuldfrage*), jejímž autorem byl Karl Jaspers, vyšla v roce 1946 v době konání Norimberského procesu. Nechávám stranou otázku recepce knihy v Německu a v jiných evropských zemích, protože neznám literaturu k tomuto tématu, ale budu se kriticky věnovat obsahu tohoto díla ve vztahu k retribuci.

V úvodu knihy nastiňuje Jaspers atmosféru poválečné doby v Německu: „Je nasnadě odmítat otázku. Žijeme v bídě: velká část našeho obyvatelstva v bídě tak velké a bezprostřední, že se stala, jak se zdá, necitlivou vůči takovým úvahám. Tyto lidi zajímá, co zamezí bídě, co poskytne práci a chléb, byt a teplo. Obzor se zúžil.“¹¹² Ačkoli to Jaspers explicitně netvrdí, lze z kontextu vyvodit, že válečné utrpení postihuje nejen vítězné, ale i poražené státy, které způsobily utrpení státům napadeným. Po válce však – po výměně rolí, kdy dříve poražení se stávají vítězi – je málo pochopení současných vítězů pro utrpení lidí z poraženého státu. Vítěz má tendenci přisuzovat poraženému kolektivní vinu, aniž by si uvědomoval, jak velká část poraženého státu měla nebo neměla možnost rozhodovat o tom, jestli „jejich“ stát vyvolá či nevyvolá válku. Tato tendence ke kolektivní vině je v podobě dekretů prezidenta dokonce právně kodifikována!

Jinými slovy neexistuje jen vina těch, kteří rozpoutali válku, a těch byla minorita, ale existuje i vina vítězů, kteří uvádějí do poroby statisíce či spíše miliony těch, kteří se provinili jenom svou příslušností k poraženému státu či dokonce jen svou národností. V dekretech se hovoří o Němcích a Maďarech zcela paušálně. Vítězové nejsou bez viny, pokud nejsou schopni rozlišit vinu vykonavatelů zločinů a vinu těch, kteří pasivně asistovali síle, kterou nebylo v jejich moci zvrátit, nebo kteří dokonce trpěli činností vykonavatelů zla. V tomto ohledu byly retribuce v Evropě, ale ve východní a střední Evropě ve zvýšené míře, strmým protikladem reflexe Karla Jasperse, který vinu věcně diferencoval právě proto, aby se nezúžila jen na odvetu těch, kteří se vinni necítili být.

Utrpení společnosti někdejších vítězů nebylo menší než utrpení těch, kteří žili pod okupačním terorem nacionálně socialistického Německa. To se samozřejmě netýká utrpení v síti koncentračních táborů a vyhlazovacích akcí německých bezpečnostních orgánů a wehrmachtu. Tam se naplňovala vina agresora tak svrchovanou měrou, že ani nejpršnější tresty, jež byly vyneseny, nebyly pro vykonavatele zločinů i pro jejich zadavatele dostatečné či přiměřené. Široké vrstvy německého obyvatelstva však prožívaly hrůzy války neméně intenzivně, jako tomu bylo v okupovaných zemích. Je ovšem pravda, že odlišit tuto míru je spíše úlohou těch prací,

112 JASPERS, Karl: *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*, s. 5.

jež se zabývají komparací situace v jednotlivých okupovaných státech a každodenního života německého obyvatelstva, pokud existují. Jaspers k již citovanému popisu situace obyvatel Německa v úvodu dodává: „Nálada je spíše taková, jako by po tak strašném utrpení měli být dokonce odměněni nebo alespoň utěšeni, ne však obtíženi vinou.“¹¹³ Je téměř nemožné, že by protagonisté retribučních procesů, tedy soudci, a tím méně vyšetřovatelé skutečných či jen zdánlivých zločinů, dokázali vidět poválečnou situaci nejen svými očima, ale rovněž očima těch, kteří trpěli v roli poražené země. Přitom velkorysost vítězů, pokud by byla na místě, by nutně musela vzít v úvahu, že ve válce není – řečeno *in globo* – vítězů, tedy z hlediska „řadových“ obyvatel, a že je zhoubné uplatňovat kolektivní vinu.

Jaspersova kniha měla být vodítkem, jak se dobrat spravedlnosti založené na umění rozlišovat. Jak jinak by vypadaly retribuční a jiné dekrety, jak jinak by byla organizována poválečná justice a jak jinak by rozhodovaly soudy, pokud by byly vybaveny vědomím, že vinu je třeba posuzovat daleko nuancovaněji. Z tohoto hlediska je možné považovat retribuční justici v poválečném Československu za selhání práva jako takového. Důsledky Nemesis retribuice byly fatální už proto, že velká část skutečných nacistů trestu unikla, a naopak v síti uvízli ti, jejichž vina byla nesrovnatelně menší či dokonce žádná. Dekretální tvorbou Edvarda Beneše se Stalinem v zádech a uplatňováním pokřiveného retribučního procesu byl nastolen výjimečný stav, jenž vystřídal výjimečný stav nastolený německou okupací.

Kdo byl suverénem, jenž může nastolovat, a dokonce i udržovat výjimečný stav? Významný právní a politický myslitel Carl Schmitt ho definuje takto: „Suverén je ten, kdo rozhoduje o výjimečném stavu.“¹¹⁴ V době Protektorátu Čechy a Morava to byla nacistická okupační elita. V letech 1945–1948 to byla elita, jež prováděla národní a socialistickou revoluci, která umetla cestu k moci komunistům. Od roku 1948 byla suverénem komunistická moc a byla jím až do roku 1989. Československá retribuice se zrodila z ducha výjimečného stavu. Soudní aparát uděloval tresty s rychlostí, která znemožňovala proniknout do hloubky skutkové podstaty zločinů. V soukolí této mašinérie uvízla celá řada osob (a teď nemyslím jen kvantifikované počty obviněných, ale později trestu zproštěných), kteří se nedopustili ničeho *contra legem*. Když posuzujeme soudní rozsudky retribučních soudů, musíme vzít v úvahu, že normy nepředcházejí rozhodnutí, ale naopak: „I právní řád spočívá stejně jako každý řád na rozhodnutí, nikoli na nějaké normě.“¹¹⁵ Síla autority předchází normě a z toho mimo jiné vyplývá, že soudce svým verdiktem ovlivňuje, jak se budou podobné věci posuzovat v budoucnosti. Rozhodování soudců vytváří určitou souvislou interpretační linii, aniž by to musela nutně být judikatura, která ovlivňuje budoucí verdikty soudů. Retribuční justice už rýsovala půdorys, na němž se pak odehrávaly politické procesy z padesátých let a dále směrem k roku 1989.

113 Tamtéž.

114 SCHMITT, Carl: *Politická theologie. Čtyři kapitoly k učení o suverenitě*. OIKOYMENH, Praha 2012, s. 9.

115 Tamtéž, s. 12.

Proto je tak důležité znát povahu retribuice, chceme-li pochopit charakter třídní justice. A pokud chceme pochopit postkomunistickou soudní praxi, musíme znát dobře praxi třídní justice. Retribuční i třídní justiční systémy politizovaly právo a nerozlišovaly kategorie vin.

Jaspers rozlišuje vinu kriminální, politickou, morální a metafyzickou. Není to rozdělení, které by platilo univerzálně, ale bylo ve své době důležitým vodítkem v právní džungli poválečné doby. Tehdy se rozhodovalo příliš sumárně na to, aby z odstupu mohl člověk přitakat přiměřenosti výkonů spravedlnosti, jež se uplatňovaly vůči poraženým. Ale byl to Jaspers, kdo zdůraznil, jak moc je pro poválečné Němce důležité chápat se jako lidské bytosti a teprve poté se chápat jako příslušníci národa: „My Němci jsme skutečně bez výjimky povinni vidět v otázce naší viny jasně a vyvodit z toho závěry. Zavazuje nás naše lidská důstojnost. Už to, co si o nás svět myslí, nám nemůže být lhostejné; neboť víme, že patříme k lidstvu, jsme nejdříve lidmi a pak teprve Němci.“¹¹⁶ A právě to, že se soudí lidé a teprve potom osoby ve vztahu ke své etnicitě, nebylo podkladem retribuací. Tak jako Němci kategorizovali osoby na árijce a Židy, tak podobně retribuční soudcovství přistupovalo k obžalovaným nikoli jako k lidem, ale jako k příslušníkům poraženého národa. Toto pojetí práva však vede k tomu, že vinu chápou odsouzení jako vůči nim vnější. Vinu je však nutné přijmout zevnitř, tedy od sebe samého, nikoliv zvenčí, a tedy odvozené: „Otázka viny je spíše otázkou, kterou klademe sami sobě, než otázkou, kterou nám kladou druzí.“¹¹⁷ Tato maxima však platila či měla platit i pro soudce zkoumající vinu těch druhých, ať byla sebevětší, neboť soudce, který není schopen sebereflexe, sám není schopen posuzovat vinu druhých. A tuto schopnost bychom asi jen těžko hledali i u těch soudců, kteří byli nejvíce prodchnuti demokratismem první republiky, tím méně pak u autorů dekretů. Nad rozumem až příliš často dominovaly emoce, které jsou na rozdíl od obecného přesvědčení tím nejhorším rádcem.

Tuto sebereflexi nelze pokládat za sílu, která by změnila poměry v poválečném Německu. Byli to Spojenci, kteří ustavili mezinárodní soudní tribunál v Norimberku a byli jediní, kdo tak mohli učinit. Nicméně soud je kompetentní posuzovat pouze vinu kriminální, kdežto Norimberský soud posuzoval vinu i z hlediska politického. Bylo-li toto spojení dvou hledisek správné, je sporné, nicméně Spojenci se ocitli v roli vítězů a ti mohli zcela legitimně soudit poražený stát, který měl z povahy sebe samého gangsterskou povahu. Pokud se zamýšlíme nad otázkou viny, je proto dobré vědět, kdo nebo co je instancí jednotlivých kategorií vin. Podle Jasperse můžeme hovořit o kriminální vině vždy, když „zločiny spočívají v objektivně prokazatelných činech, které porušují jednoznačně zákony. Instancí je soud, který ve formálním postupu spolehlivě zjistí skutkovou podstatu a aplikuje na ni zákony.“¹¹⁸

116 JASPERS, Karl: *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*. Mladá fronta, Praha 1991, s. 5–6.

117 Tamtéž, s. 6.

118 Tamtéž, s. 7.

Problémem této teze je tvrzení o spolehlivém zjištění skutkové podstaty. Věta je formulována tak, jako by to bylo jednoduché a jako by jednoduché bylo přiřadit zjištěné skutečnosti znění zákona, podle něhož by měly být spolehlivě poznány jako trestný čin. Právo odvažuje či mělo by odvažovat vinu na lékárnických vahách, kdežto zločinci pracují tak, aby byli co nejlépe pojištěni proti potrestání. Už jen počet poválečných zproštění viny zpochybňuje Jaspersem jistě dobře míněnou představu, která zcela koliduje se skutečností. V sítu poválečné justice uvízlo velmi málo „velkých ryb“ na to, abychom mohli hovořit o jednoduchosti nalézání práva. Nicméně platí, že instancí pro kriminální viny je soud.

S politickou vinou je to ještě těžší. Podle Jasperse politická vina „spočívá v činech státníků a v příslušnosti k určitému státu, v jejímž důsledku musím nést následky činů tohoto státu, jehož moci jsem podřízen a jehož řád umožňuje můj život. Všichni občané společně odpovídají za to, jakou mají vládu. Instancí je moc a vůle vítězova, ve vnitřní politice stejně jako v zahraniční. Rozhoduje úspěch.“¹¹⁹ Problematickým se jeví Jaspersovo tvrzení, že všichni občané odpovídají za to, jakou mají vládu. Tento výrok příliš paušalizuje. Občané zodpovídají za to, jakou mají vládu pouze v odvozeném smyslu. I v nejdemokratičtějších státech jsou rozdíly participace na moci tak veliké, že nakonec má odpovědnost pouze ten, kdo je schopen prosazovat v konkurenci jiných pojetí politiky pojetí své. Navíc existuje celá řada zemí, v nichž je pojem občan něčím zcela cizím. Ve státech s demokratickým režimem je instancí sama politika, která je prostorem střetávání různých politických a jiných zájmů. Ale i zde platí „železný zákon oligarchizace“ Roberta Michelse. A co se týče Jaspersova tvrzení, že instancí politiky je moc a vůle vítězova, pak to platí především pro ty státy, které získaly bojem „právo“ na to vládnout ve státech, které „osvobodily“. To je ovšem imperiální hledisko. V demokratických státech, opakujeme znovu, je instancí politika sama. Vyplývá to z obsahové nezaložitelnosti politiky: „Vlastním obsahem politiky je sama možnost politického bytí ve světě, v onom podivuhodném prostoru, v němž skutečnost otevírá možnosti a možnosti skutečně působí.“¹²⁰

Morální vina je podle Jasperse vinou „za činy, kterých se přece vždycky dopouštím jako určitý jedinec, jsem zodpovědný morálně, a to za všechny své činy, i za politické a vojenské činy, které vykonávám“.¹²¹ Ze čtyř Jaspersových druhů viny je ta morální – vedle viny metafyzické – nejproblematičtější. „Instancí je vlastní svědomí a komunikace s přítelem a bližním, který má živý zájem o mou duši.“¹²² Kriminální vinu lze odsoudit, politická vina může přestupníka stát kariéru, ale svědomí je forma sebereflexe, která může být vodítkem v konkrétních situacích, ale také může být spoutávající silou, která podvazuje jednání.

119 Tamtéž.

120 KOUBA, Pavel: *Nietzsche. Filosofická interpretace*. Český spisovatel, Praha 1995, s. 271.

121 JASPERS, Karl: *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*. Mladá fronta, Praha 1991, s. 7.

122 Tamtéž.

Metafyzickou vinu odvozuje Jaspers od existence solidarity „mezi lidmi jako lidmi, v jejímž důsledku je každý spoluzodpovědný za všechno bezpráví a všechnu nepravdělnost na světě, zvláště za zločiny, k nimž dochází v jeho přítomnosti nebo s jeho vědomím“.¹²³ Jaspers předpokládá solidaritu mezi lidmi jako modelový stav, ale nic takového neexistuje. Lidská solidarita není něčím „přirozeným“, naopak je to něco, čeho se musí teprve dosahovat. Solidarity lze za jistých okolností docílit jako přechodného stavu, většinou jde spíše o dramaticky exponované nebo jinak náročné situace než o situace, které mají rutinní, každodenní charakter, ale nelze jí dosáhnout nikdy v takovém intervalu, abychom jako Jaspers mohli hovořit o existenci solidarity „mezi lidmi jako lidmi“. Podle Jasperse je instancí metafyzické viny Bůh. Je to ale instance, jíž se nedá dovolat.

Navzdory rafinované „naivitě“ Jaspersovy typologie vin byla v době vydání jeho *Schuldfrage* tím nejlepším návodem, jak rozlišovat viny: „Rozlišování mezi různými pojmy viny nás má uchránit plochého tlachání o vině, které klade bez rozdílu všechno na jednu rovinu a posuzuje to v hrubém záběru jako špatný soudce.“¹²⁴ Každý, kdo mohl být spojován s hrůzami války, kterou rozpoutal německý, a nebyl to jen německý, ale i rakouský nacionální socialismus, mohl najít v Jaspersově drobném, ale o to důležitějším díle, jistou navigaci.

Důsledky viny shrnul Jaspers do čtyř bodů: 1. „Všichni Němci, bez výjimky, se podílejí na politické odpovědnosti.“; 2. „Ne každý Němec, nýbrž naopak jen velmi malá menšina Němců musí být potrestána za zločiny; jiná menšina musí pykat za svou nacionálně-socialistickou aktivitu.“; 3. „Snad každý Němec má důvod – i když nejrůznějšího druhu – sám sebe zkoumat ze zorného úhlu svého morálního náhledu.“; 4. „A snad každý Němec, který chápe, oč běží, proměňuje v metafyzických zkušenostech takového zla své vědomí bytí i vědomí sebe sama.“¹²⁵ Jaspersova typologie je propracovaná a jako ušitá na potřebu doby, kdy lidé tápali, jak rozlišit vinu a jaký by měl být uložen trest. Vysoce čněla nad různými systémy retribucí v celé Evropě a je jen škoda, že k ní nebylo přihlíženo při tvorbě retribučního práva. Tedy: Na jedné straně reflexe vin, která nenašla ve své době přiměřenou odezvu. Na straně druhé retribuční justice, která se příliš poddávala resentimentu a odplatě.

Přes všechnu systematickosti je však i toto jinak významově soudržné dílko poznamenáno některými rozpory, jež nejsou autorem reflektovány. Jaspers na jedné straně říká, že morální vinu můžeme připsat pouze sobě, neboť instancí či arbitrem je naše svědomí. V kapitole o kolektivní vině ale tvrdí: „Je cosi jako morální kolektivní vina ve způsobu života obyvatelstva, jež jako jednotlivec sdílím a z něhož vyrůstají politické skutečnosti. Neboť nelze oddělovat politické poměry a celkový způsob života lidí.“¹²⁶ Kolektivní vina, jež je v Jaspersově spisu popsána velmi

123 Tamtéž, s. 8.

124 Tamtéž, s. 9.

125 Tamtéž, s. 46.

126 Tamtéž, s. 48–49.

nuancovaně, ale s níž se autor této stati neztotožňuje, hrála naopak velkou roli při tvorbě dekretů. V nich je kolektivní vina dokonce zakotvena. Jaspersovo zkoumání viny je návrhem cesty ke svobodě, návrhem, jak se vnitřní proměnou může člověk osvobodit, byť je vydán tlaku doby. Naopak retribuční justice byla cestou k nesvobodě.

Z hlediska knihy *Otázka viny* byla československá retribuční justice institucí, která se neřídila principy v tomto důležitém poválečném díle obsaženými. Subtilnost Jaspersových vývodů kontrastuje s přímočarými a politicky účelovými konstrukty retribučních dekretů. V těch šlo o pomstu, ačkoli totéž nemůžeme říci o soudcích i prokurátorech vychovaných ještě právní kulturou první republiky. Tím, kdo nebezpečně vybočil z politické a právní kultury první republiky, byl především sám prezident Edvard Beneš, který čím dál více tíhl k národní a socialistické revoluci, k jejímž nešťastným vůdčím osobnostem patřil. Nebyl to „stavitel mostů“ mezi Západem a Východem, za něhož se považoval. Byl spíše stavitelem tunelu, do něhož zavedl českou a slovenskou společnost, aby ta pak na jeho konci našla krvavé světlo stalinizovaného totalitárního Československa.